

Škola Anala: nastanak, razvoj i utjecaji

Ilinčić, Aleksandar

Master's thesis / Diplomski rad

2012

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:495609>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-01**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera
Filozofski fakultet u Osijeku
Diplomski studij: Filozofija - Povijest
Student: Aleksandar Ilinčić

Škola Anala: nastanak, razvoj i utjecaji

Diplomski rad

Mentorica: doc. dr. sc. Dubravka Božić Bogović

Osijek, rujan 2012.

Sadržaj:

1. Uvod.....	3
2. Nastanak.....	5
2.1. Zapadna historiografija u 19. stoljeću i na prijelazu u 20. stoljeće.....	6
2.2. Francuska historiografija u 19. stoljeću i na prijelazu u 20. stoljeće	10
2.3. „Očevi osnivači“	12
3. Razvoj.....	15
3.1. Prva generacija.....	16
3.1.1. Blochov kasniji rad.....	17
3.1.2. Febvreov kasniji rad	19
3.1.3. Doprinosi ostalih analista u prvoj generaciji	20
3.2. Druga generacija	21
3.2.1. Braudelov rani rad	21
3.2.2. Braudelov kasniji rad.....	24
3.2.3. Uspon serijalne historije	27
3.3. Treća generacija	29
3.3.1. Serijalna historija „trećeg reda“	30
3.3.2. Historija mentaliteta	31
3.3.3. Povratak događajnog, narativnog i političkog	34
3.4. Četvrta generacija.....	36
4. Utjecaji.....	38
4.1. Utjecaji Anala na francusku historiografiju.....	39
4.2. Utjecaji Anala na inozemnu historiografiju.....	41
4.3. Utjecaji Anala na druge discipline	45
5. Zaključak.....	48
6. Popis literature.....	51

Sažetak

Tema rada vezana je za stvaralaštvo i djelovanje suvremenog smjera u historiografiji okupljenog oko francuskog časopisa „Anali“ po kome je i sam pravac dobio ime škola Anala. Iako se formalno uzima da pokret počinje djelovati od 1929. godine kada izlazi prvi broj časopisa potrebno je osvrnuti se na razvoj francuske i svjetske historiografije kroz 19. i početak 20. stoljeća ne bi li shvatili u kakvoj klimi se pokret izgradio. Osim toga treba se upoznati i s ranim radom „očeva osnivača“ časopisa i pokreta Luciena Febvrea i Marca Blocha pošto i u „predčasopisnom“ vremenu oni stvaraju djela koja će kasnije biti važna za razvoj koncepcija historije specifičnih za Anale. Početno razdoblje izlaženja časopisa označeno je prvim iznošenjima vizija interdisciplinarne i modernizirane historije pa se pokret postupno omasovljavao i u njemu, osim Bloha i Febvrea, stvara još nekoliko renomiranih povjesničara. Nakon Drugog svjetskog rata dolazi do smjene generacije i vodstvo preuzima Fernand Braudel, najpoznatiji analist, koji razrađuje termine dugog trajanja, struktura i totalne historije. Od kraja 1960-ih Braudel prepušta svojim učenicima, koji su još od ranih 1960-ih zagovarali povratak kvantitativno-serijalne historije, dominaciju unutar pokreta. Njihova stremljenja za reformom braudelovskog koncepta kroz treću generaciju rezultirala su potenciranjem regionalne, kulturne i antropološke historije koja se na kraju objedinila u najekspoziranijoj historiji mentaliteta. Kroz 1980-e vratila se i želja za povratkom događajnog, narativnog i političkog u potpunosti ostvarena krajem 1980-ih u vremenu dominacije četvrte generacije koje još traje. Četvrta generacija ujedno stabilizira pokret koji se u doba treće generacije umnogome raslojio uplivavajući u područja susjednih znanstvenih disciplina gdje je ostavio nezanemarive utjecaje, baš kao i u francuskoj i svjetskoj historiografiji.

Ključne riječi:

Časopis „Anali“, škola Anala, „nova historija“, serijalna historija, historija mentaliteta

1. Uvod

Nastojanje za predmetnom i metodološkom interdisciplinarnošću, zalaganje za odmak od tradicionalističkog pristupa povijesti koji zarobljen u pojedinačnim događajima i linearnoj kronologiji ne može razviti problemsku osnovu za izučavanje, potreba za dubinskim istraživanjima svih vidova ljudske prošlosti, i, sveobuhvatno, želja za izgradnjom suvremene historijske znanosti bile su osnovne ideje vodilje grupacije intelektualaca sabranih oko francuskog časopisa „Anali za ekonomsku i socijalnu historiju“ (*Annales d'histoire économique et sociale*), poznatog i kao „Anali“ (*Annales*). Navedene težnje bile su buduće smjernice djelovanja historiografskog pravca koga su razvijali spomenuti intelektualci, ali nikada nisu bile uokvirene u zvanični program, pa ne možemo reći da je grupacija povjesničara okupljenih oko ovoga časopisa činila jasno deklarirani i zatvoren pokret, niti, pak, možemo reći da su ove razvojne smjernice bile prezentirane i izučavane „zanatski“ pa da time usko govorimo o nekoj školi. Možda bi, stoga, bilo pravilnije govoriti o „krugu“ ili „struji“ oko časopisa „Anali“ jer unutar njihova djelovanja nema niti manifesta, niti stručnog izobražavanja, nego oni propagiraju određenu vrstu specifičnih ideja za reformu historiografije. Unatoč tome, službena literatura kada govori o Analima kao zajednici, a ne o samom časopisu „Anali“ od koga je potekao naziv, koristi najčešće pojmove „škole“ i „pokreta“ pa je ta terminologija preuzeta i u ovom radu uz korištenje i ostalih pojmova kao što su: struja Anala, krug Anala, analisti ili, jednostavno, Anali. Iako se svi ovi pojmovi kroz rad ravnopravno koriste skretanje pozornosti na ovaj razlikovni detalj važno je iz razloga da se nazivi škole ili pokreta ne bi olako poistovjetili s njihovim užitim značenjima, jer Anali nisu predstavljali u ovom smislu institucionaliziranu i organiziranu ustanovu, nego su prije svega označavali karakterističan okvir i atmosferu za oblikovanje „nove historije“.

Uz ovu opasku trebalo bi se u uvodu dotaći još jedne jezične zavrzlake vezane za istoznačnu upotrebu pojmova „povijest“ i „historija“ te njihovih pripadajućih izvedenica. Uz svu nejasnoću koja se provlači oko korištenja ova dva termina u hrvatskom jeziku neosporna je činjenica da postoji razlika između prošlosti, odnosno povijesne zbilje, i refleksije o njoj samoj. Ne ulazeći dublje u raspravu, rad je zbog svoje terminološke dosljednosti morao uzeti jedan od postojećih pristupa tako da se u njemu pojam „povijest“ podrazumijeva kao prošla zbilja, a pojam „historije“ označava promišljanje o toj prošloj zbilji, odnosno „historijska znanost“ i „historiografija“ označavaju znanstveno bavljenje i pisanje o njoj. Zbog dublje, pak, ukorijenjenosti i gotovo potpune prevlasti pojma „povjesničar“ u svakodnevnom jeziku ovaj izraz dobio je prednost pred „historičarom“, odnosno „historiografom“.

Iako kroz rad nema jezičnog „sitničarenja“, koje bi nas dovelo do obesmišljavanja svakog od pojmova navedenih u obje ranije dihotomije, uvodne napomene ovakvog sadržaja važne su zbog konciznosti samog djela. I, pored toga, važne su zarad boljeg čitateljeva snalaženja i shvaćanja onoga što se nastoji izreći jer nejasna terminologija otvara niz mogućih tumačenja koja često mogu odvesti na krive putove zaključivanja. Umnogome su i samim analistima upućivali kritike zbog nepreciznosti njihova jezičnog pojmovlja čije su definiranje oni ponajviše zaobilazili da ne bi potpali formalizmu. Koliko god da je ta fleksibilnost omogućavala slobodu stvaranja, terminološka „klimavost“ otvorila je mnoštvo rasprava koje su rezultirale da se, recimo, terminima struktura i konjunktura pridodavalo dosta onoga tamo nepripadajućeg. Detaljnije ćemo se ovim, kao i ostalim, stručnim terminima Anala posvetiti kroz sam rad koji je ispisan u tri cjeline zamišljene da obuhvate sve bitne autore, djela i pojmove koji su došli iz okrilja škole Anala.

Tako se prva cjelina naslovljena kao „Nastanak“ bavila pregledom i dosezima zapadne historiografije 19. i ranog 20. stoljeća, s posebnim osvrtom na matičnu, francusku, historiografiju pokreta Anala. Namjera ovakve uvodne postavke sastojala se u pružanju uvida na kakva shvaćanja je pokret stigao kao odgovor i zbog čega se javila potreba za časopisom „Anali“, što je u zadnjem poglavlju prve cjeline podrobnije objašnjeno.

Cjelina „Razvoj“ prati samo vrijeme rada pokreta od 1930-ih do danas, obuhvaćajući mnoštvo značajnih imena, bitnih djela i pravaca djelovanja. Radi preglednosti podijeljena je na „generacijska“ poglavlja, odnosno svako poglavlje obuhvaćeno je jednom generacijom časopisa „Anali“ po redosljedu njihova kronološkog smjenjivanja. Bitno je skrenuti pozornost da podjelu na generacije ne treba shvaćati kruto budući da je većina autora transgeneracijska, međutim ovakvo klasificiranje je zbog lakšeg i jasnijeg pregleda evolucije ideja, trendova i smjernica unutar pokreta ipak najzahvalniji pristup. U sklopu većine „generacijskih“ poglavlja nalaze se potpoglavlja koja su tematizirala pojedina bitna obilježja dane generacije, kao što su, recimo, serijalna historija ili historija mentaliteta.

„Utjecaji“, kao treći dio rada, bave se doprinosima koje je škola Anala dala znanosti. Prepoznatljivost pokreta i relativna brojnost, napose strane literature o njemu, navode nas na zaključak da je dominacija škole Anala u Francuskoj bila nepoljuljana, a da se njihovo stvaralaštvo osjetilo u svim svjetskim historiografijama, ali nam poglavlja vezana za utjecaje Anala na francusku i svjetsku historiografiju možda pruže drugačiji uvid. Važnost doprinosa analista najbolje potvrđuje zadnje poglavlje u kome se dotičemo veze Anala i drugih znanosti, nakon koga ide završni osvrt na cjelokupan pokret u kojem se nastoji obuhvatiti sve njegove osobine i ocijeniti njegova važnost.

2. Nastanak

Zalaganje za svrgavanjem historicističke postavke povijesnog istraživanja, nov metodološki pristup, otvaranje zapostavljenih dijelova povijesti za slobodno i jednakovrijedno izučavanje bila su samo neka od obilježja historijske znanosti za kakvu su se zalagali intelektualci okupljeni oko časopisa „Anali“. Već je u uvodu rečeno kako ove smjernice djelovanja nisu bile pretočene u pisani program, niti ih se moglo naučiti kroz edukativno specijalističko izobražavanje pa da time usko govorimo o nekom pokretu ili školi, nego pojavu Anala trebamo shvaćati puno slobodnije budući da je ona u sebe uključila prilično brojne spoj neobičnih orijentacija, a okosnica zajedništva je upravo bila želja za izgradnjom „nove historije“.¹

Ovo nastojanje analista je prije svega stiglo kao izraz nezadovoljstva zbog položaja i dometa tadašnje historijske znanosti. U doba ubrzanog razvoja modernog društva i širenja granica ljudskog znanja, historijska znanost je gubila dah i počela zaostajati spram dobrog dijela srodnih znanstvenih disciplina. Tu tendenciju uočili su Lucien Febvre i Marc Bloch - budući „očevi osnivači“ pokreta Anala, i na taj slijed zbivanja odgovorili nastojanjem za osuvremenjivanjem i poboljšanjem historije ili stvaranjem, kako su je sami označili, „nove historije“. Potonja sintagma je jake zvučnosti, ali suštinski slabe snage, budući da je puno puta bila iskorištena i prije 1929. godine, kada je zvanično utemeljen pokret, i nakon nje. Upravo zbog učestalosti kićenja historije atributom „nove“ zajedničku im jezičnu kovanicu često kroz rad stavljamo pod navodnike jer je zbog njene opetovane pojave sama izgubila na snazi i svježini. Međutim, i sam čin preuzimanja sintagme „nove historije“ i njezinog ugrađivanja u temelje djelovanja ključan je za razumijevanje rada Anala. Koliko god da je ova sintagma isklišezirana u njoj je sadržana refleksija „očeva osnivača“ na stanje koje su oni zatekli u historiografiji u doba svog intelektualnog sazrijevanja na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće i, u krajnjoj liniji, u njoj je sadržana klica preobrata.

¹ Pavle Milenković, *Škola Anala: ogledi o sociološkoj historiografiji*, Stylos, Novi Sad, 2004., str. 11-12

2.1. Zapadna historiografija u 19. stoljeću i na prijelazu u 20. stoljeće

Dugogodišnja tradicija europske historiografije, koja je išla od njenih samih antičkih početaka pa sve do duboko u novi vijek, da za glavni, a počesto i jedini, predmet historijskog proučavanja stavljaju politička i vojna zbivanja počela se ozbiljnije preispitivati sredinom 18. stoljeća pojavom prosvjetiteljstva. Nakon doba historijske erudicije na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće, koje je stubokom promijenio način historijskog istraživanja zalažući se za iznalazak građe i kritiku izvora, prosvjetiteljstvo je osim pobuđivanja šireg interesa za povijest, po prvi put redefiniralo historijsko sagledavanje i imalo je namjeru proširiti ga na teme koje nisu bile vezane samo za kraljevske, generalske i ostale srodne pothvate, nego bi u sebe vezivale i niz socio-kulturnih tema važnih za shvaćanje čovjeka i ljudske zajednice.

Ipak, prosvjetiteljski iskorak nije bio u punom smislu kopernikanski obrat za historiografiju budući da je doba romantizma donijelo i jedan novi odnos spram prošlosti. Zanimanje za proučavanje povijesti i u prvoj polovici 19. stoljeća je progresivno raslo u svim europskim zemljama, ali se njezino shvaćanje u mnogočemu promijenilo. Romantičari prosvjetiteljsku univerzalnost i širinu zamjenjuju zatvaranjem u uže nacionalne okvire, vraćaju se mitovima i legendama, a razumsko sagledavanje stavljeno je u drugi plan u usporedbi s emotivnim i sentimentalnim odnosom prema prošlosti. Epsko, iracionalno i heroično historijsko sagledavanje pogodovalo je vremenu oblikovanja nacionalnih država, a kako je nacionalno ujedinjenje i državno oblikovanje u Velikoj Britaniji i Francuskoj, središtima širenja prosvjetiteljskih ideja, već izvršeno, romantičarski pokret najviše je prostora dobio u njemačkim zemljama pa je i evolucija odnosa spram uloge historijske znanosti svoje središte premetnula iz spomenutih zapadnih zemalja nešto istočnije, prije svega u Prusku, odnosno kasnije Njemačko Carstvo.²

Pod pritiskom općeg razvoja i institucionalizacije znanosti i njemački povjesničari su otpočeli s odbacivanjem nekritičkih romantičarskih koncepcija ponovno traživši uzore u eruditskim i prosvjetiteljskim dosezima. Način na koji se taj proces preoblikovanja historiografije odvijao sastojao se u tome da se od eruditsko-prosvjetiteljskog naslijeđa preuzimao istraživački instrumentarij i odnos spram širine historijskog sagledavanja tj. genezi problema i racionalnom odnosu prema činjenici, dok su interesno povjesničari i dalje ostali vezani za nacionalne teme koje je romantizam stavio u žižu interesa. Kritički se odnosivši i prema jednoj i drugoj koncepciji, ali i od jedne i od druge preuzimajući određene elemente,

² Mirjana Gross, *Suvremena historiografija - Korijeni, postignuća, traganja*, Novi Liber, Zagreb, 1996., str. 118-120

oblikovao se pokret historicizam koji je sam sebe doživljavao kao „novu historiju“ svjestan odmaka koji je učinio od prethodna dva pravca. Historicizam je bio okarakteriziran jednim ozbiljnijim, slojevitijim i objektivnijim načinom odnosa spram istraživanja povijesti, ukratko rečeno, on je omogućio poznanstvenjenje historije, a na tome svemu možemo zahvaliti radu Leopolda von Rankea, oca ovoga pravca.

Rankeov historicizam, kao što je naznačeno, nije u potpunosti odbacio rezultate prosvjetiteljskog rada, ali prije svega je smatrao kako je bavljenje historijom bavljenje pojedinačnim i kolektivnim individualitetima jer su oni prijelomni za razvoj nacija dok su teme vezane za svakodnevni život manje utjecajne čime ih je nedvosmisleno stavio u drugi plan. Takva stajališta nailazila su na kritiku onih koji su historijske procese sagledavali u širem kontekstu - Fridericha Nietzschea, Karla Marxa ili Jacoba Burckhardta, no to su bili glasovi koji teško da su dopirali do tad već jasno oblikovane zajednice profesionalnih povjesničara. Oni su otvarali katedre diljem njemačkih zemalja, pokretali časopise i zatvarali se u jedan cehovski krug koji nije previše mario za kritike s ruba njihova interesa. Rankeovi nastavljači bili su još manje fleksibilni po pitanju upletanja u teme nevezane za procese oblikovanja nacije i države, a koje su po njima ležale pretežito u političkim, vojnim i diplomatskim zbivanjima, i umnogome su one koji bi se doticali drugih tema smatrali povjesničarima-amaterima ili, jednostavno, lošim povjesničarima.³

Rankeovska eruditsko-genetička tehnika historijskog istraživanja, poznanstvenjenje historije i njezina institucionalizacija bili su poticaj da se sve zapadne historiografije ugledaju na Njemačku. U Velikoj Britaniji, gdje je proizvodnja djela s tematikom povijesnoga bila iznimno velika, iskorak iz pisanja historije kao književne vrste ka poznanstvenjenju dogodio se tek u zadnjoj trećini 19. stoljeća. Osnivanje časopisa, osuvremenjivanje arhiva, pokretanje sveučilišnih katedri i izgradnja historije kao renomirane znanosti koja naglasak stavlja na izučavanje onog događajnog obilježja su i rane moderne britanske historiografije. Po istoj razvojnoj matrici oblikovala se i moderna historiografija SAD-a, razlika je samo u tome što je sjevernoamerička devetnaestostoljetna historiografija više naglašavala vrijednosti kolonizacije, američke slobode i ustava, dok su Britanci u svojoj tradicionalnoj i romantičkoj historiografiji prednost davali veličanju svoje ekonomske i političke moći, monarhije i parlamentarizma.⁴

³ Isto, str. 123-147

⁴ George Peabody Gooch, *History and Historians in the Nineteenth Century*, Longman's, New York, 1913., str. 282-425

Ipak, Rankeova historicistička paradigma bila je u poznijim desetljećima 19. stoljeća sve uzdrmanija. Djela poput „Kratke historije engleskog naroda“ (*A Short History of the English People*) Britanca Johna R. Greena, gdje se on zalaže za izučavanje ekonomskih, društvenih i kulturnih fenomena, bila su u drugoj polovici 19. stoljeća rijetki i podcjenjivani izuzetak, da bi već na prijelazu u 20. stoljeće dobivala sve veću pozornost. Možda još očitije zasićenje historicističkim pristupom je bilo u američkoj historiografiji koja je isprva najdosljednije slijedila Rankeov znanstveni put. Na prijelomu stoljeća u SAD-u se javlja pokret koji se eksplicitno zalaže za „novu historiju“, koja bi otvoreno i kritički sagledala dosadašnje domete pisanja o američkoj prošlosti i otvorila se za zapostavljene teme. Tako je Frederick J. Turner stvarao djela u kojima je pomoću geografskih, statističkih i ekonomskih parametara pokušavao izučiti odnos granice i američkog duha, a Charles A. Beard je 1913. godine napisao „Ekonomsku interpretaciju ustava SAD-a“ (*An Economic Interpretation of the Constitution of the United States*), u kojoj je otvorio raspravu o društvenim strukturama i napetostima koji prolaze iz nerazmjera moći među njima. Iako se spram znanstvenosti ovih djela moglo dosta toga prigovoriti, ona su bila jasan primjer da se metodologija i tematika koja ja bila podrazumijevana pod Rankeovom „dobrom“ historijom postupno napuštala.⁵

Odjek ovakvih zbivanja u zapadnoj historiografiji ponajmanje se čuo u njemačkim zemljama koje su kroz najveći dio 19. stoljeća bile središte zapadne historiografije i gdje su se historicistička određenja zanata toliko ukorijenila da je vjerojatno iz tamošnje perspektive bilo već teško sagledati neku novu smjernicu za razvoj historiografije. Ali pojava interesa za nova izučavanja je postojala, pa je zanimljivo spomenuti Gustava Schmöllera koji je 1893. godine u Stasbourg, ili preciznije ondašnjem njemačkom Strassburgu, pokrenuo časopis za ekonomska i socijalna pitanja „Kvartalna revija za socijalnu i ekonomsku povijest“ (*Vierteljahrsschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte*). Ovaj časopis koji se na rankeovskim principima doticao najviše ekonomskih tema bio je pokazatelj da se pod pritiskom razvoja novih znanosti prostor izučavanja mora proširiti.⁶

Ipak, historicistički monopol na viziju historije kao znanosti nije bio toliko slabio zbog tadašnjih profesionalnih povjesničara koji su imali tek slučajne, eskapističke izlete iz utvrđenih historicističkih granica nametnutih za povjesničarsku branšu, nego pritiskom razvoja novih, i po historiografiju ponekad agresivnih, znanosti. Sociologija i antropologija vršile su najveći pritisak na historiografiju, a lik Maxa Webera možemo uzeti kao primjer za

⁵ M. Gross, *Suvremena historiografija - Korijeni, postignuća, traganja*, str. 167-171

⁶ Peter Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, Polity Press, Cambridge, 1990., str. 8

tu tendenciju. Weber je proučavajući kulturne i društvene pojave izgrađivao historijsku sociologiju otkidajući samoj historiji dio po dio od sfere na koju je ranije historija mislila da je bila predodređena. Iako ta sfera društvene tematike nije profesionalnim povjesničarima predstavljala izazov prešutno se podrazumijevalo da ona ipak ulazi u krug proučavanja historije i samo od sebe postavilo se pitanje gdje historijska znanost treba omeđiti svoj prostor izučavanja. Tek je oko 1900. godine Karl Lamprecht pobudio kontroverzu kroz kritiku historicizma u kojoj se založio za kulturnu historiju kao socio-psihološku znanost.⁷ To pobuđuje snažnu raspravu ne samo u njemačkoj stručnoj javnosti, nego i šire, a jedan od prisnih podržavatelja Lamprechta, bio je i znameniti belgijski povjesničar Henri Pirenne.

Sve brojnije kritike nisu značajno umanjile dominaciju historicizma u zapadnoj historiografiji, a pogotovo ne u Njemačkoj. Štoviše, možemo reći da je dominacija historicističkog odnosa spram historije, u ovom ili onom obliku, potrajala do sredine 20. stoljeća i da se kao odgovor na takvu konstelaciju odnosa javila i škola Anala. Idejni prethodnici škole Anala, spomenuti dijelom i kroz ovo poglavlje, koji su se zalagali za novi pristup bili su više vjesnici slabljenja historicizma nego reprezentativni protagonisti historiografije u globalnim razmjerima. Njihova je uloga ipak važna jer su poslužili kao inspiratori onima koji će za te ideje imati snage da ih nedvosmisleno izreknu i sistematiziraju. Takvih vjesnika nije bio mali broj i gotovo da ih je svaka nacionalna historiografija imala, ali prostor koga su zadobivali za prezentaciju svojih vizija je bio skučen, a znanstveni pristup nedovoljno razrađen, zbog čega nisu mogli zadobiti potrebitu količinu pažnje.

Od takvog pravila mogli bismo djelomično izuzeti gore spomenutog Henrija Pirennea. Njega su, kao medievista, zanimale šire društvene strukture toga vremena. On je nastojao proučiti srednjovjekovnu trgovinu, proizvodnju, gradske elite i institucije, nastanak i demografiju gradova, i sve je to činio na vrlo solidnim znanstvenim osnovama, što mu je u prvim desetljećima 20. stoljeća donijelo ugled.⁸ Pirenne je, kao Valonac, imao jake veze s francuskom kulturom i knjige su mu uglavnom tiskane u Parizu. Zbog toga je Pirenne bio naročito čitan u susjednoj zemlji i utjecajan na izgradnju modernih tokova francuske historiografije koja je kroz ovaj pregled namjerno ostavljena po strani sve u cilju da bismo smo joj se mogli detaljnije posvetiti kroz iduće poglavlje budući da je ona najviše utjecala na oblikovanje škole Anala.⁹

⁷ Peter Burke, *Što je kulturalna povijest?*, Antibarbarus, Zagreb, 2006., str. 11-14

⁸ Henri Pirenne, *Economic and Social History of Medieval Europe*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1937., str. 1-14

⁹ M. Gross, *Suvremena historiografija - Korijeni, postignuća, traganja*, str. 196-213

2.2. Francuska historiografija u 19. stoljeću i na prijelazu u 20. stoljeće

Francuska historiografija, kao jedna od nezaobilaznih zapadnih historiografija, kroz 19. i početak 20. stoljeća, naravno, nije bila imuna na trendove koji su zadesili širu europsku i sjevernoameričku historiografiju. Eruditsko, a prije svega prosvjetiteljsko, naslijeđe Francuske bilo je iznimno bogato i sadržajno i dovoljno je samo spomenuti Charlesa Montesquiea ili Françoisa Voltairea da bismo tu konstataciju potvrdili. Potonji se posebno zalagao za to da znanost o prošlosti bude ona koja bi proučavala i ljudsko ponašanje, običaje, zakone, trgovinu, tehniku, odnosno ocrtavala pravi „duh vremena“.¹⁰

Jasno je da se historijska znanost obukla u novo ruho zahvaljujući djelovanju prosvjetitelja, ali godine revolucija i napoleonskih ratova odveli su i historiografiju u nekom drukčijem pravcu kojega prosvjetitelji vjerojatno ne bi odabrali. Iako je interes za povijest nakon burnih desetljeća na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće bio iznimno velik i novi su se povjesničari pokušavali nastaviti na rad erudita i prosvjetitelja francuska historiografija je sve do sredine 19. stoljeća ostala zatvorena u nacionalnim temama ispisanim ponajprije u hvalospjevnom romantičkom tonu ili pak duboko protkana liberalističkim idejama, ali nedovoljno dobra da bi parirala sve zamjetnijoj njemačkoj školi znanstvene historije.

Druga polovica 19. stoljeća donijela je njemačke uzore, ali i pritisak novih znanosti, pod kojima liberalno-romantički povjesničari polako nestaju sa scene. Ono što je važno napomenuti jest da zbog toga što je francuski romantizam bio usko isprepleten s razmatranjima načina društvenog uređenja, prije svega liberalnog, a ne izgradnje nacionalne države, nije bio ni tako usko tematski vezan za krupne nacionalno-državne teme poput njemačke historiografije. Tako Jules Michelet, najznačajniji romantički francuski povjesničar, želi „novu historiju“, želi proučavati i malog čovjeka - obrtnika, seljaka, trgovca, njihovu kvalitetu života, zaradu, prehranu, vrline. Ali iako Michelet ima takve interese on nema dovoljnu znanstvenu podlogu da se s takvom tematikom uhvati u koštac, njegov stil pisanja ipak je odraz vremena u kojemu je stvarao, a koje je potenciralo kićenost, neobjektivnost, patetično rodoljublje i imaginaciju koja na mjestu gdje nije postojao izvor za historijsku argumentaciju može „pokrpati“ konstrukciju priče.

Stoga je doba poznanstvenjenja francuske historiografije po njemačkim uzorima donijelo i odbacivanje pokušaja popularizacije ovakve tematike. Za proces izgradnje znanstvene historije u doba rane Treće republike ponajviše je zaslužan Gabriel Monod koji je to učinio zahvaljujući njemačkim utjecajima, ali i doprinosima iznutra. Od domaćih

¹⁰ John Henry Brumfitt, *Voltaire: Historian*, Oxford University Press, Oxford, 1970., str. 46-76

povjesničara valja izdvojiti Francois Guziota koji je kroz sredinu 19. stoljeća očuvao i revitalizirao eruditsko-prosvjetiteljsko naslijeđe u ovoj oblasti, a zalagao se i za širenje historijskih vidika putem proučavanja kompleksnijih tema kao što su civilizacije. Kao i drugdje u Europi u ovom vremenu otvaraju se katedre na sveučilištima za povijest i pojavljuju se profesionalni časopisi, od kojih je posebno za francusku historiografiju značajna „Historijska revija“ (*Revue historique*). Osim toga, javlja se i želja za natjecanjem i premašivanjem njemačkih rezultata u historiografiji, a da pri tome francuska historiografija počesto nije ni uočavala koliku je važnost „suparnička“ historiografija imala po utemeljenje nje same.

S druge strane, sve su žešći pritisci novouspostavljenih znanosti, prije svega sociologije, koju u ovom vremenu u francuskim okvirima reprezentira lik Augusta Comtea. On se zalaže za poznanstvenjenu historiju koja bi imala podređenu ulogu spram sociologije zbog čega se stvara krug francuskih povjesničara koji svoj rad usmjeravaju upravo na odgovor ovim napadima pa time možda i osiromašuju historiografiju za razvoj na drugim poljima. Ovaj krug povjesničara kojemu se pretežito stavlja etiketa pozitivista, i koji se pod tim imenom i najčešće prepoznaju u literaturi, su za razliku od istinskih pozitivista Comtea i njegovih sljedbenika potpuno odbacivali svaku mogućnost filozofskog razmatranja i apstrahiranja nad činjenicom. Stoga kad se govori o pozitivističkom naslijeđu francuske historiografije pridjev pozitivističko treba staviti pod navodne znake jer on je tek uvjetan. Potpuno pozivanje na činjenicu „pozitivističkih“ povjesničara rezultiralo je time da je njihova hermeneutika stajala na onom što govori činjenica. Time su odbacili historicističko naslijeđe koje se, svakako, pozivalo na činjenicu, ali i na njeno sagledavanje razumijevanjem, što je počesto značilo i uklapanje ili zloupotrebljavanje činjenice zarad bolje izgradnje historijske postavke pogotovo ako je ona bila iz domena nacionalne tematike.¹¹

Među francuskim povjesničarima s pozitivističkom etiketom bio je i Monod, a posebno su se istakli Ernest Lavisse te Charles V. Langlois i Charles Seignobos. Iza posljednje dvojice ostaje djelo „Uvod u historijske studije“ (*Introduction aux études historiques*), kojim su pokušali dati odrednice za rad povjesničara naglasivši njegov objektivni odnos prema činjenici, kritiku izvora i specifičan metodološki pristup.¹² Upravo je ovo djelo postalo predmet kritike kasnijih predstavnika škole Anala, budući da je u svojoj namjeri obrane historije osiromašilo istu ponajprije putem svog poziva na primat i

¹¹ M. Gross, *Suvremena historiografija - Korijeni, postignuća, traganja*, str. 148-163

¹² Charles Victor Langlois, Charles Seignobos, *Introduction aux études historiques*, Editions Kimé, Paris, 1992., str. 4-5

objektivnost pozitivne činjenice. Taj poziv bio je usmjeren na prevladavanje historicističkih ili socioloških navika tumačenja činjenice koji bi otvarali put subjektivnosti, a od čega su se pisci priručnika odriješio pokušali distancirati, nesvjesni da time ostaju na činjenicama koje su jalove i hermetične, a samim tim nepoticajne za daljnji razvoj historije.

Prvi koji se ozbiljno kritički ponio spram ovoga priručnika i dosega „pozitivističke“ historiografije bio je Henri Berr, utemeljitelj Internacionalnog centra za sintezu i časopisa „Revija historijske sinteze“ (*Revue de Synthèse historique*) koji počinje izlaziti 1900. godine, time i simbolično označavajući izlazni put iz devetnaestostoljetnog shvaćanja historije. Kako je već u samom naslovu časopisa naglašeno Berr je pokušao izvršiti sintezu više znanosti kako bi obogatio i produbio historijsko istraživanje. Naglasak je prvenstveno stavljao na istraživačko jedinstvo sociologije, filozofije povijesti i same historije što smatra za izuzetno plodonosno sjedinjavanje i davanje rezultata kakve „pozitivistička“ historija nije mogla dosegnuti pogotovo na polju izučavanja društvenih pojava. U Berrovu časopisu otvara se interdisciplinarni dijalog, najviše između sociologije i historije, vode se teoretske rasprave o postavci i suradnji jedne i druge discipline, pišu se članci iz nedogađajne povijesti, a među brojnim suradnicima istakla su se i imena Luciena Febvrea i Marca Blocha, utemeljitelja budućeg časopisa „Anali“.¹³

2. 3. „Očevi osnivači“

Dajući u prethodna dva poglavlja presjek stanja u europskoj i francuskoj historiografiji dat je prikaz u kakvoj se atmosferi oblikovao pokret Anala i na kakav ustroj shvaćanja je on stigao kao odgovor. Iako su se kritike na historiju koja je potencirala političko i vojno sve češće mogle čuti kako je 19. stoljeće odmicalo one se još nisu kanalizirale i ustrojile u nov i produktivan sustav redefiniranog doživljaja historije kao znanosti. Vizija „nove historije“ kakvu će podržavati buduća škola Anala uzimala je dio od „nove“ historije Voltairea, „nove“ historije Micheleta, pa ako hoćemo i „nove“ historije Pirenna i „nove“ historije Berra i još ponekih „novih“ historija, ali je ipak označila jedan iskorak u novom. Novina koju su producirali Febvre i Bloch imala je snage da u vremenu dominacije „pozitivističkog“ i historicističkog sagledavanja historije otvori novi put njezinom razvoju i time trasira središnji put razvoja francuske historiografije.

¹³ P. Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, str. 9-11

Za rad Luciena Febvrea u smjeru stvaranja novog odnosa ka historijskoj znanosti vjerojatno je vrlo važnu ulogu imalo pohađanje interdisciplinarnog studija povijesti i geografije na elitnoj pariškoj Visokoj Normalnoj Školi (*Ecole Normale Supérieure*). U razdoblju pohađanja studija između 1897. i 1902. godine Febvre je, iako prvenstveno zaokupljen povijesnim temama, stupio u kontakte s mnogim drugim znanstvenicima koji su u to vrijeme djelovali na ovom učilištu. Tu prije svega možemo izdvojiti poznanstvo s Paul Vidal de la Blacheom, geografom koji je 1891. godine pokrenuo časopis „Anali geografije“ (*Annales de Geographie*), zatim antropologa i filozofa Luciena Levy-Bruhla, povjesničara umjetnosti Emila Malea te lingvista Antoineta Meilleta. Ova Febvreova poznanstva bila su od presudnog značaja za širenje njegovih istraživačkih interesa i stvaranje jedne nove osobene perspektive spram historije kao znanosti, što se može uočiti već u njegovom eseju iz 1911. godine naslovljenom kao „Filip II. i Franche-Comte“ (*Philippe II et la Franche-Comte*), u kome se on ne ograničava na uska činjenična politička zbivanja i njihovo razmatranje nego priču proširuje dajući u uvodu iscrpne geografske opise regije te pokušaj utvrđivanja razvoja socijalnih odnosa. Ovo djelo je u svom konačnom obliku izašlo tek 1922. godine pošto su ratna zbivanja zaustavila Febvrea da se predanije posveti profesionalnom radu.

Blochova biografija imala je dosta podudarnih točaka s Febvreovom. Pošto je Bloch bio osam godina mlađi od Febvrea on je nešto kasnije upisao isto učilište kao i Febvre i na njega su utjecaj vršili isti profesori i široka poznanstva. No, ono što je Bloch posebno isticao je utjecaj Emilea Durkheima, koji je na učilište stigao po Febvreovu svršetku studija, a čije je brojeve časopisa „Sociološki godišnjak“ (*Annee Sociologique*) Bloch s posebnim zanimanjem i divljenjem iščitavao, što se kasnije osjetilo na njegovom radu. Čak je i prvo Blochovo djelo iz 1913. godine, studija „Ille de France“ (*L'Ille de France*), umnogome korespondiralo s Febvreovim esejem iz 1911. godine. Oba eseja su bila široko interdisciplinarna samo što je jedan više naglašavao geografsku komponentu, drugi sociološku.¹⁴

Ipak, svoja prva djela koja su nagovještavala koncept „nove historije“ Bloch i Febvre su napisali bez međusobnog kontakta, jer nisu ostvarili poznanstvo za vrijeme studija, ono je, naime, uslijedilo tek nedugo nakon završetka Prvog svjetskog rata kada su na strasburško sveučilište obojica pristigla kao novozaposleni profesori. Pri tome valja imati na umu da je Strasbourg poprilično osjetio posljedice rata, ne u smislu nekog značajnijeg fizičkog razaranja grada, nego u izmjeni stanovništva i gradske intelektualne elite. Nakon višedesetljetne njemačke vlasti grad je ponovno prisjedinjen Francuskoj i u njega se slila nova rijeka ljudi,

¹⁴ Isto, str. 12-16

ponajviše onih koji su bili na počecima svojih karijera i morali su proći put dokazivanja što im je bilo lakše u strasburškoj provinciji gdje su mogli jednostavnije progurati svoje zamisli na koje su u Parizu gledali s nepovjerenjem i počesto osudom.

Takvi novopridošli pojedinci su bili i Marc Bloch i Lucien Febvre koji su se 1920. godine upoznali na gradskom sveučilištu, ali i mnoštvo drugih intelektualaca s kojima su oni održavali bliske kontakte i zajednička prijateljstva, a među kojima su bili povjesničari: Henri Bremond, Georges Lefebvre i Andre Piganiol. Ali tu su bili i oni mimo povijesne branše: psiholog Charles Blondel, sociolog Maurice Halbwachs i sociolog religije Gabriel Le Bras. Upravo su poznanstva s ovim intelektualcima, od kojih su kasnije većina radili kao suradnici časopisa „Anali“, razvijala viziju preporođene historije koja bi se trebala bazirati na interdisciplinarnosti i širokoj lepezi tema koju su zajednički gajili i Bloch i Febvre. Njihovo prijateljstvo tijekom 1920-ih osjetilo se i na njihovom stručnom radu, međusobno se potpomažući i ohrabrujući razvijali su koncept na kome je počivala buduća škola Anala i to se osjetilo i u djelima koja su izdali tijekom ovog desetljeća.

Marc Bloch je 1923. godine izdao knjigu „Kraljevski dodir“ (*Les Rois Thaumaturges*), koja se bavila pitanjem kraljeva iscjelitelja, odnosno srednjovjekovnog vjerovanja da francuski i engleski kraljevi imaju moć liječenja specifične kožne bolesti dodirom, i to posebnim ritualom, a Bloch je taj fenomen istražio kao izraz političke moći vladara. Ova knjiga izazvala je pozornost stručne javnosti najprije zbog svog sasvim originalnog pristupa koji se ogledao u uzimanju naizgled marginalne teme koja se ovom studijom pretvara u zanimljivu i značajnu, zatim uvođenja inovativne vremenske perspektivnosti koja je kasnije poslužila kao inspirativ Braudelu za razvijanje termina dugog trajanja, razmatranja religijske psihologije - što je pionirski doprinos u oblasti historije mentaliteta, te komparativne historije razmatrajući paralelno ovu pojavu u Francuskoj i Engleskoj.

Febvre se u ovom razdoblju koncentrirao na proučavanje renesanse i reformacije koju okrunjuje spisom „Jedna sudbina. Martin Luther“ (*Un Destin. Martin Luther*). U radovima vezanim za ovu tematiku on upućuje kritiku ranijim povjesničarima koji su se doticali ovoga razdoblja, a svoje ekstenzivno shvaćanje historije dokazuje ponajprije u djelu o Lutheru koga ne želi svesti na jednostavnu biografiju nego pokušava kroz razvoj njegova životnog puta utvrditi i evoluciju njegovih unutarnjih ideja, odnosa prema bogu i odnosa prema njegovim sljedbenicima, pokušavši da jednu individualnu povijest utka u povijest jedne grupacije i društva u cjelini.¹⁵

¹⁵ Isto, str. 16-21

Bloch i Febvreov rad tijekom 1920-ih bio je ne samo na tragu nego već i sam po sebi rad kakvog će zahtijevati škola Anala kao pokret za reformu historije pa ih zasigurno možemo pribrojati u taj kontekst. Međutim, sam pokret formalno još nije nastao. Iako su izazivali pažnju Bloch i Febvre ipak su bili ograničeni na usku stručnu javnost i bilo im je jasno da se, ako svoju viziju žele proširiti, moraju otvoriti prema širem krugu povjesničara, studenata i svih drugih čitatelja. Stoga su se obojica intenzivirali na poslu osnivanja časopisa, imajući u vidu i tradiciju progresivnog Schmöllero­vog časopisa koji je izlazio u Strasbourgu. Ono što im je bila želja, a što bi ujedno i populariziralo časopis, bilo je da za urednika pozovu cijjenjenog Henrija Pirena. Nakon nekoliko pokušaja pridobivanja Pirena potonji naposljetku definitivno odustaje od uredničkog mjesta javljajući se u budućem časopisu tek kao dopisnik. Bloch i Febvre sami, potom, odlučuju podijeliti uredničko mjesto časopisa koga, po uzoru na de la Blacheove „Anale geografije“, nazivaju „Anali za ekonomsku i socijalnu historiju“ (*Annales d'histoire économique et sociale*).¹⁶ Za časopis, koji je šire bio poznat pod kraticom „Anali“ (*Annales*), bilo je planirano da bude više od tadašnjih brojnih povijesnih žurnala obojenih „pozitivističkom“ i historicističkom notom, ali da bude i više od Berrove „Revije historijske sinteze“ koju su osnivači „Anala“ uzeli za previše teoretsku. Bloch i Febvre su „Analima“ predodredili zadatak da se upravo kroz njih iznose i pišu ideje koje bi postale predvodnik na polju „nove historije“, koja bi prvenstveno uzimala teme iz ekonomskog i socijalnog okru­žja, koja bi bila interdisciplinarna i koja bi bila otvorena za vraćanje malog čovjeka u historiju. Upravo u prvom broju koji je izašao 15. 1. 1929. u uvodniku su bile iznesene ove želje.¹⁷

¹⁶ P. Milenković, *Škola Anala: ogledi o sociološkoj istoriografiji*, str. 15-18

¹⁷ Marc Bloch, Lucien Febvre, *À nos lecteurs*, *Annales d'histoire économique et sociale*, Vol. 1 No. 1, 1929., Strasbourg, str. 1-2

3. Razvoj

Od prvog siječanjskog broja iz 1929. godine časopis je isprva izlazio kao tromjesečnik da bi kasnije postao dvomjesečnik i u narednim desetljećima prolazio je kroz više razvojnih faza, no uvijek se držao zacrtanih ciljeva ostvarivanja „nove historije“, odnosno, interdisciplinarnosti i tematske širine pa su se tako već u prvom broju časopisa kao suradnici našli i geograf, sociolog, politolog, ekonomist, a narednim brojevima suradnici su bili i povjesničari iz Belgije, SAD-a, Španjolske, Švedske.

Dakle, časopis je zadobivao sve veću pozornost i širio svoj utjecaj i izvan Francuske, a oko časopisa i pokreta omasovljavao se intelektualni krug u godinama koje su slijedile. Unutar tog kruga sazrijevale su različite ideje i pokret se, iako na istim temeljima, mijenjao, pa se kroz te modifikacije danas mogu izdvojiti četiri razdoblja škole:

1. prva generacija (od osnutka do kraja Drugog svjetskog rata),
2. druga generacija (od kraja Drugog svjetskog rata do konca 1960-ih),
3. treća generacija (od kraja 1960-ih do kraja 1980-ih),¹⁸
4. četvrta generacija (od kraja 1980-ih do danas).¹⁹

Svaka od navedenih generacija donosila je nove ideje i nastojala promovirati određeni pristup historiji, pa je često pokušala nadograđivati učenja prethodnih pripadnika škole ili im se i suprotstavljala. Zbog toga se često na razvoj Anala gledalo kao na „kontinuitet diskontinuiteta“ ili „diskontinuitet kontinuiteta“. Problem ovakvog označavanja proizlazi iz toga što analisti, kako je i naglašeno na početku rada, nisu bili u punom smislu pokret ili škola, a u tom problemu je ujedno sadržano i već ranije izrečeno rješenje. Ono što je bio kohezivni element pokreta je poticajna klima za nove ideje i otvaranje historije, a formalna i kronološka određenja nisu imala utjecaj. Tako i pripadanje određenoj generaciji pokreta treba uzimati s rezervom, granice između jedne i druge generacije nisu oštre, niti sputavajuće. One su tu tek da olakšaju sagledavanje evolucije ideja unutar pokreta koji je kroz čitavo razdoblje trajanja stvarao povoljne uvjete za njihovo oblikovanje.

¹⁸ M. Gross, *Suvremena historiografija - Korijeni, postignuća, traganja*, str. 211

¹⁹ Miroslav Bertoša, *Izazovi povijesnog zanata - lokalna povijest i sveopći modeli*, Antibarbarus, Zagreb, 2002., str. 389

3.1. Prva generacija

Rad Marca Blocha i Luciena Febvrea nakon pokretanja časopisa nije se puno razlikovao od onoga ranije, bar što se tiče njihovih interesa u okvirima „nove historije“ koji su s Blochove strane bili vezani za ekonomske i socijalne teme, a s Febvreove strane to je pretežito bilo ono što se kasnije označilo kao historija mentaliteta. Zastupljenost ekonomske historije u prvih nekoliko godina izlaženja časopisa „Anali“, često je kod boljih poznavatelja pokreta izazivala nagađanje da je u tom razdoblju Bloch imao veću ulogu u njegovu kreiranju, a da je Febvre „glavnu“ ulogu preuzeo krajem 1930-ih kada se Bloch odlučio na aktivno sudionništvo u ratnim zbivanjima. Ipak, ova pojava ni u kom slučaju nije značila da suradnja Blocha i Febvrea nije bila dobra, naprotiv, njihovo zajedničko zalaganje, agitacija i trud pomogli su da se časopis afirmira na svojim počecima, no nov život za Anale, a time i nov oblik suradnje među „očevima osnivačima“, svakako je otpočeo od 1933. godine kada je Febvre otišao iz Strasboruga u Pariz. Nepune tri godine kasnije to je učinio i Bloch, preuzevši na Sorbonni katedru za ekonomsku historiju. Rezultat ove selidbe bila je zajednička inicijativa da se i sjedište časopisa potom premjesti iz Strasbourga u prijestolnicu, što je označilo novo doba u razvoju Anala.²⁰

3.1.1. Blochov kasniji rad

Bloch je u razdoblju 1930-ih objavio na desetine radova u časopisu i dalje pretežito vezanih za ekonomsku i socijalnu historiju, a objavljivao je i dijelove istraživanja vezane za feudalno uređenje u zapadnoj Europi koje je kasnije uokvirio u dvije značajne knjige.

Prva je u javnost izašla pod nazivom „Originalna obilježja francuske agrarne povijesti“ (*Les Caractères originaux de l'histoire rurale française*) još 1931. godine i doticala se socijalnih prilika u ruralnim predjelima Francuske, u vremenskom razmaku od 13. do 18. stoljeća. Slično kao i „Kraljevskom dodiru“ i ovdje je Bloch privukao pažnju na sebe zanimajući se za teme koje su do tad bile za povjesničare „nezgrapne“ za obradu. Pišući o agrarnoj tematici on nije ostao samo na pružanju pregleda razvoja agrikulture i zemljišnih odnosa, nego se zanimao za oblik posjeda te običaje i tehnike obrade. Djelo, također, gradi kroz perspektivu dugog trajanja, odnosno vremenski okvir premošćuje granice srednjega vijeka te jedinstvene socijalne pojave opisuje u dobu njihova stvarnog trajanja. Osim toga metodološki u djelu Bloch ponovno koristi kvalitetan komparativni pristup uspoređujući

²⁰ P. Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, str. 25-26

prilike u Engleskoj i Francuskoj, regresivnu metodu - koju po priznanju preuzima iz antropologije, i teorije po uzoru na sociološko istraživanje, ali ne na način da mu one posluže kao cilj spoznaje nego isključivo kao sredstvo.

Djelo slične tematike je i nešto kasniji, i dosta poznatiji, spis „Feudalno društvo“ (*La Société féodale*), koji je svojim opsegom i uložnim trudom bio vrhunsko djelo Blochove karijere. Opis feudalnih odnosa od Atlantika do Labe u razdoblju od 10. do 14. stoljeća bio je ogroman posao koji je kao i u prethodnim djelima uključio iste metodološke tehnike i raskošnu tematiku. Iako se često Fevre uzima kao onaj koji je dao najveći doprinos razvoju buduće historije mentaliteta, a Blochu se odaje priznanje za doprinos na polju socijalne i ekonomske historije, eventualno historijske antropologije budući da se često dotiče svakodnevnne materijalne kulture, ovo djelo bi se također moglo uzeti kao utjecajno na stvaranje historije mentaliteta. Djelo je specifično jer se često dotiče kolektive memorije, ali i pojedinačnog duha srednjovjekovnog seljaka posebno zanimljivo ispitanog u odnosu na protok vremena.²¹

I jedno i drugo djelo nailazilo je na žestoku kritiku, ali i na sve veći krug uvažavatelja ovakvog načina pisanja. Kritičari su Blochu spočitavali shematizaciju i zapostavljanje političkih zbivanja. Bloch je kritičarima uspio odgovoriti ne kroz novo djelo koje bi se usko doticalo njegove sfere interesa u okvirima Anala, nego kroz nedovršenu knjižicu „Apologija historije ili zanat povjesničara“ (*Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*). Razlog zašto se nije posvetio nekom novom istraživanju na polju socijalne ili ekonomske historije su ratne godine koje su isprava donijele njegov angažman u vojsci, a potom i u pokretu otpora što ga je, naposljetku, koštalo života. U tim je ratnim godinama Bloch, osim što se kratkim tekstom „Čudni poraz“ (*L'Etrange défaite*) osvrnuo na slom Francuske, stigao sastaviti i „Apologiju“ koja je predstavljala svojevrsan priručnik za školu Anala. U njemu je Bloch davao smjernice novim generacijama povjesničara kojima nalaže da ne svode historiju samo na eruditsku rutinu, niti s druge strane, na retoriku i legendu, da ne traže da historija bude znanost kakve su prirodne jer ona to nije, ali da to nije razlog za njenu manju vrijednost, štoviše, spoj znanstvenog i literarnog koga historija sadržava njena je prednost i tako se prema njoj treba ophoditi.²²

²¹ Marc Bloch, *Feudalno društvo*, Golden marketing, Zagreb, 2001., str. 5-15

²² Marc Bloch, *Apologija historije ili zanat povjesničara*, Srednja Europa, Zagreb, 2008., str. 5-46

3.1.2. Febvreov kasniji rad

Nakon odlaska u Pariz Febvre je ostao i dalje aktivan u zajedničkom uređivanju časopisa i u samom pisanju za isti, a ostalo je zabilježeno da je u vremenu od osnutka „Anala“ pa do 1948. godine objavio 924 priloga u časopisu što samo za sebe svjedoči o njegovom neumornom aktivizmu koji se kroz priloge očitavao, s jedne strane, kroz stalne rasprave sa sociološkom školom Durkheima u kojima je nastojao iskristalizirati put koji bi i jednoj i drugoj znanosti osigurao razvoj i međusobnu suradnju. Druga strana je bilo istupanje prema apologetima tradicionalne historije kojima je Febvre spočitavao krutost, izgradnju „kulta“ pisanog dokumenta, nemogućnost sinkronijskog odnosa prema problemu istraživanja i nerazumijevanje živog odnosa prošlosti i sadašnjosti.²³

Ono čega se Febvre najviše doticao s usko historijsko-istraživačke strane u tim priložima i kasnijim svojim djelima, bilo je ponajprije vrijeme reformacije i renesanse, gdje je pokušao dati naglasak na izučavanje geohistorije i historije mentaliteta uz pomoć interdisciplinarnog pristupa, naročito se oslonivši na geografiju, psihologiju i lingvistiku. Posebno se često doticao biografija poznatih ličnosti 16. stoljeća, što je samo naizgled u suprotnosti s onim što su Anali izbjegavali kao ostavštinu anakrone i ograničene historiografije. Febvre je kroz svoje biografije Margarite Navarske ili Francoisa Rabelaisa²⁴ istraživao pitanja vjere, ateizma, odnosa društvenih skupina, kolektivnih predodžbi.

Ratne godine, koje su donijele kasnije stradavanje Blocha, rezultirale su time da je Febvre sam preuzeo brigu o uređivanju i očuvanju časopisa, a da bi sebi olakšao tu zadaću neposredno nakon rata osnovao je Šestu sekciju na pariškoj Praktičnoj školi za visoke studije (*VI Section: École pratique des hautes études*) čime je jednim dijelom institucionalizirao pokret okupljen oko časopisa „Anali“. Kao urednik časopisa, koordinator i rukovoditelj Febvre je ostao na čelu pokreta sve do svoje smrti sredinom 1950-ih. U tom razdoblju Febvreu je pošlo za rukom da oko Šeste sekcije okupi mnoštvo mladih povjesničara, među kojima se istakao Fernand Braudel – Febreov učenik i buduće prvo ime pokreta, i da u njih usadi želju za daljnjim razvijanjem ideje „nove historije“.²⁵

²³ M. Bertoša, *Izazovi povijesnog zanata - lokalna povijest i sveopći modeli*, str. 359-360

²⁴ Lucien Febvre, *Le problème de l'incroyance au XVI. siècle - La religion de Rabelais*, Éditions Albin Michel, Paris, 1947., str. 28-36

²⁵ P. Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, str. 27-31

3.1.3. Doprinosi ostalih analista u prvoj generaciji

Bez obzira što se doba od osnutka časopisa pa sve do sredine 1940-ih poistovjećuje s imenima Blocha i Febvrea, prva generacija pokreta okupljenih oko časopisa „Anali“ dala je još poneko važno ime koje je utjecalo na daljnje osmišljavanje vizije „nove historije“. Među tim imenima valjalo bi izdvojiti Georgesa Lefebvrea i Ernesta Labroussea, čiji su pristupi izučavanju ekonomske i socijalne historije bili važni za oblikovanje smjera u kojem se pokret kretao kroz drugu generaciju.

Georges Lefebvre, blizak Blochov i Febvreov suradnik, najpoznatiji je po knjizi „Veliki strah 1789.“ (*La Grande Peur de 1789*) iz 1932. godine. Ova knjiga ispituje predodžbe i bojazan seljaka od mogućeg terora plemstva i utjecaja tog straha na tijek revolucije. „Veliki strah 1789.“ je djelo za koga možemo ustvrditi da je također dalo nezaobilazan doprinos izučavanju mentaliteta.²⁶ Osim toga, Lefebvre je izučavajući, najčešće u marksističkom tonu, klasne odnose i agrarne probleme koristio i posebne demografske i socijalne pokazatelje da bi potvrdio svoje teze što je bio dodatni iskorak u razradi učinkovitijeg metodološkog pristupa na čijem je daljnjem usavršavanju, pogotovo na polju ekonomske i socijalne historije, najutjecajni rad Ernesta Labroussea.

Za samog Labroussea, koji je generacijski nešto bliži Braudelu i koga stručna literatura mahom ubraja u drugu generaciju, ne bismo puno pogriješili ako bi ga smjestili u prvu generaciju, budući da je on svoja značajna djela objavio u vremenu kada su to činili Febvre i Bloch, s kojima je održavao kontakte i radio kao povremeni suradnik u časopisu. Ipak, njegov aktivizam ni u tom razdoblju, a pogotovo nakon rata, u okvirima časopisa nije bio prevelik. Labrousse se prije svega doživljavao kao dosljedan marksistički historiograf pa iako je i samo vodstvo pokreta ponekad koketiralo s marksističkim idejama, tješnja suradnja s njim ograničavala bi devizu pokreta o potpunoj nevezanosti od ikoje političke ideje te se na Labrousseovu djelatnost „u sjeni“ gledalo kao na najbolji izbor.

Kao nekadašnji student ekonomista i sociologa Francois Simianda, koji je uslijed velikog interesa za ekonomska pitanja izazvanih Velikom ekonomskom krizom izdao knjigu o kretanju cijena, Labrousse je bio potaknut da 1933. godine napiše knjigu „Nacrt kretanja cijena i prihoda u Francuskoj 18 stoljeća“ (*Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle*). Knjiga je imala veliki odjek u Francuskoj i kasnije je značajno utjecala na ustanovljavanje novih metoda istraživanja za analiste druge generacije. Važnost ove knjige, koja je sama po sebi dosta tehnički pisana i nema ono jezično i stilsko bogatstvo

²⁶ Timothy Tackett, *La Grande Peur et le complot aristocratique sous la Révolution française*, *Annales historiques de la Révolution française*, Vol. 96 No. 1, Paris, 2004., str. 1-17

karakteristično za povjesničare druge generacije, prije svega se sastojala u primjeni kvantitativnih metoda, napose vezanih za statistiku, u izučavanju određenog problema, u ovom slučaju kretanja cijena. Metodološki se služivši kvantitativnim pristupom pomoću ciklusa krize i rasta, koji se međusobno pravilno izmjenjuju, Labrousse je razvio i pojam konjunktura kao cikličnog kretanja koji je bio kasnije dodatno razrađen.

Zanimanje za „Nacrt kretanja cijena“, te za slično djelo „Kriza francuskog gospodarstva“ (*La Crise de l'économie française*) iz 1943. godine, poraslo je početkom 1960-ih kada se javio interes za revitalizacijom kvantitativnog pristupa, prije svega u okviru novouspostavljenog trenda serijalne historije. Ali tad se nije javilo samo zanimanje za Labrousseova djela, nego i za ona Blochova, Febreova i Lefebvreova što je stiglo kao odgovor na zasićenje onakvom vrstom pristupa kakva se izgradila za Braudelova doba dominacije.²⁷

3.2. Druga generacija

Za vrijeme trajanja druge generacije obično se uzima razdoblje između kraja Drugog svjetskog rata pa sve do kasnih 1960-ih. U tom vremenu časopis je doživio trajnu afirmaciju, a Šesta sekcija postala je središnje mjesto francuske historiografije i mjesto utjecajno i u širim razmjerima svjetske znanosti. Iako je niz povjesničara, ali i drugih društvenih znanstvenika, stvarao u tih dvadesetak godina, kako prvu generaciju možemo povezati s imenima Luciena Febvrea i Marca Blocha, tako je središnja figura druge generacije Fernand Braudel, po mnogima najpoznatiji povjesničar 20. stoljeća.²⁸

3.2.1. Braudelov rani rad

Braudel je u godini kada su „Anali“ počeli sa svojim izlaženjem napunio dvadeset i sedmu godinu života, izrađivao je doktorsku tezu na temu diplomatske politike Filipa II., s željom da da presjek zbivanja koja su preusmjerila španjolsku politiku sa Sredozemnog mora na Atlantski ocean, i ujedno je već osmu godinu radio kao srednjoškolski predavač povijesti u gradu Alžiru. S obzirom da je sam bio porijeklom sa sjevera Francuske dugogodišnji boravak u Alžiru ostavio je trajni pečat na njegove profesionalne interese, što je jednim dijelom svjedočio i izbor njegove doktorske teme zbog koje je Braudel obilazio mnoge arhive po

²⁷ P. Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, str. 53-56

²⁸ Jack Hexter, *Fernand Braudel and the Monde Braudellien* *The Journal of Modern History*, Vol. 44 No. 4, Chichago, str. 480-539

Sredozemlju. Istraživačka putovanja koja su ga vodila od Marseillea preko Genove do Dubrovnika kod Braudela su produbila zanimanje za izučavanjem prošlosti ove regije.

Za prekretnicu u Braudelovom odnosu prema izučavanju povijesti vjerojatno je veliku ulogu imao susret iz 1937. godine s Febvreom. Iz tog upoznavanja razvilo se prijateljstvo koje je otvorilo Braudelovo zanimanje za znanstvene postavke škole Anala, a što ga je dalje usmjerilo da djelo na kome je radio, naslovljeno kao „Filip II. i Sredozemlje“, preinači u „Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.“ (*La Méditerranée et le Monde Méditerranéen a l'époque de Philippe II (1556.-1598.)*) i napiše ga u sasvim novom obliku od uskog događajno-političkog kakvo je zapravo prvotno trebalo biti. Ovaj spis s kojim se Braudel proslavio i u kome je vjerojatno dosegao vrhunac svojega rada izašao je tek nakon Drugog svjetskog rata i to u neku ruku zahvaljujući Braudelovoj osobnoj nedaći dugogodišnjeg zarobljeništva u njemačkom vojnom logoru kod Lübecka gdje se odsječen od svijeta mogao na miru posvetiti rekonstrukciji nekadašnje slike Sredozemlja i to pretočiti u koncept knjige koja je svjetlo dana ugledala prvi put 1949. godine.²⁹

„Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.“, poznato pod kraticom „Sredozemlje“, masivan je spis koji kroz tri dijela na sasvim nov način otvara pristup izučavanja prošlosti kroz prizmu dugog trajanja i izučavanja struktura. Iako su se problemom dugog trajanja već letimično bavili predstavnici prve generacije, a pitanjima konjunktura i strukture Labrousse, te djelomično Febvre kada je dovodio u vezu sinkroniju i strukturu, Braudel je ovim pojmovima dao središnji i utemeljujući značaj. Za razliku od Labroussea koji se usmjerio na konjunkturu, Braudel se okrenuo strukturama, a ono što je on razumijevao pod strukturama bile su ukorijenjene i sporevoluirajuće pojave koje su se odražavale kroz odnose među članovima društva ili u odnosu društva prema vanjskoj sredini i to ponajviše na poljima kulture, tehnologije, ekonomije, kolektivne psihologije, ekologije. Ovo naglašavanje struktura često je vodilo zaključku da je škola Anala strukturalističkog usmjerenja, što ne možemo uzeti kao potpuno točno zaključivanje. Naime, iako je Braudel bio u doticaju sa stukturalističkom literaturom, njegove strukture nisu zatvoreni sistemi poput onih u lingvistici, nego su se osobine takvih struktura mogle naširoko analizirati, najtočnije upravo kroz novodefinirane vremenske obuhvate i stoga Braudela možemo jedino označiti u strukturalnom, ne strukturalističkom, svjetlu.

²⁹ P. Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, str. 32-33

Odnos prema povijesnom vremenu sa stožernim pojmom dugog trajanja Braudel još slojevitije razlaže, gradativno to razvijajući i kroz sam koncepcijski ustroj „Sredozemlja“. Prvi dio knjige za tematsku obradu uzima gotovo bezvremensku historiju u kojoj se sažimaju odnosi čovjeka i prirode, što se sagledava kao vrijeme najduljeg trajanja koje uzima u obzir prije svega geografsku razinu promatranja. Drugi dio uzima historiju vezanu za političke, ekonomske i društvene strukture, i tu se uzima vrijeme polaganih promjena izraženih u konjunkturama. Treći dio tematski je vezan za klasičnu historiju, vrijeme brzih političkih i vojnih promjena koje se može sagledati iz rakursa pojedinca.

Braudelov talent se nije iskazao samo na ovom originalnom pristupu trajanju i društvenim strukturama, nego i na gotovo cjelokupnom odnosu spram izučavanja povijesti. Čak i treći dio knjige koji za temu razmatranja uzima događajnu historiju otvara na nov način već puno puta proučene biografije i važne bitke toga vremena. Ali po svojoj inovativnosti ipak su značajniji drugi i, posebice, prvi dio knjige. Drugi dio knjige bavi se društvenim strukturama i u njemu autor otvara pitanja vezana za migracije stanovništva, stalešku polarizaciju, vjersku odijeljenost i to često na komparativnim principima osmanskog i španjolskog Mediterana koji su samo na prvi pogled potpuno civilizacijski udaljeni dok se ispod toga zapažanja krije niz međusobnih sveza, sličnosti i identičnih socijalnih procesa.³⁰

Prvi dio knjige u kojem Braudel iscrpno i zanimljivo opisuje mediteranske krajolike, priobalja, otoke, planine, dovodi u vezu ljude, njihova zanimanja, ponašanja i prirodu koja na njihovo oblikovanje utječe, bio je mjesto na koje je bilo usmjereno najviše kritika. Braudel je kroz svoje pisanje pretvorio Sredozemlje u glavnoga lika, te osvojio čitatelje kroz specifično izgrađivanje poetike prostora koja se, primjerice, ogledala u određivanju Sredozemlja kao područja koje se pruža od „sjeverne granice maslinika do granice velikih nasada palmi na jugu“.³¹

Iako je s jedne strane ovaj dio otvorio, od povjesničara slabo potencirano, područje geohistorije i probudio znatiželju kod čitatelja, kritičari su ga doživljavali kao neutemeljeni, neznanstveni i u rangu eseja sastavljeni spis koji nije potreban jednom ozbiljnom historijskom djelu. Napadi su išli i na druga dva dijela, pa i na rad u cjelini. Prigovaralo se da je događajna historija „prišivena“ samo kao zapostavljeni dodatak knjizi što je nedopustivo za nekoga tko sebe doživljava profesionalnim povjesničarom. Također se spočitavalo i da je Braudel usprkos tome što je težio za sveobuhvatnošću, proučavajući društvene strukture brojne pojave

³⁰ M. Gross, *Suvremena historiografija - Korijeni, postignuća, traganja*, str. 242-245

³¹ Fernand Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, sv. 1, Antibarbarus, Zagreb, 1997., str. 183-200

koje su osobitost Sredozemlja jednostavno izostavio, da je mali prostor ostavio kulturnim fenomenima proizašlim iz odnosa islama i kršćanstva, da je bio selektivan pri izboru tema, da je davao preidilične opise, da je njegova historija „historija bez ljudi“.

Oštrih kritika je, dakle, bio nezanemarliv broj, a to je samo značilo da je Braudelovo djelo čitano i može se reći da je djelo šire gledajući imalo dobar prijem i neizmjeran značaj za razvoj moderne historiografije. Sam Braudel je kasnije dorađivao „Sredozemlje“ i kritičarima sugerirao da njemu nije niti bila namjera da u svom djelu obuhvati sva moguća zbivanja i pojave nego da skrene pozornost na problem kroz dugo trajanje, da pokaže drukčiji odnos prema povijesnom vremenu i da se usmjeri ka totalnoj historiji koja bi uključivala sfere u koje se i on upustio pri pisanju ovog djela. Pri tom spisateljskom i istraživačkom činu Braudel nije stavio sebe u središte nego je odao i priznanje de la Blanchu, Pirenneu, Febvreu i ljudima okupljenim oko pokreta, čime je utkao u ovaj spis i dio njihova duha. Ujedno je time Braudelovo djelo dalo ogroman doprinos u promoviranju ideja škole i pobudilo zanimanje za ovakav vid historijskog istraživanja.³²

3.2.2. Braudelov kasniji rad

Uspjeh „Sredozemlja“ donio je Braudelu brzi probitak u karijeri. Po obrani doktorata postaje profesor na *College de Franceu*, a u okviru Šeste sekcije, i dalje pod zaštitom i podrškom Febvrea, Braudel je u prvoj polovici 1950-ih vodio glavnu ulogu oko izdavaštva serije knjige iz područja ekonomske i socijalne historije. Smrt Febvrea 1956. godine označila je i definitivni početak Braudelovog doba u okviru pokreta Anala. Već je iste godine Braudel preuzeo uredničku fotelju časopisa, a nekoliko godina poslije i predsjedničko mjesto Šeste sekcije.

Zahvaljujući njegovom velikom trudu i organizacijskim sposobnostima ovo razdoblje označilo je vrijeme u kojemu je pokret doživio najveću popularnost i aktivnost. Časopis je još 1946. godine preimenovan u „Anali. Ekonomije, društva, civilizacije“ (*Annales. Economies, societes, civilisations*), čime se i u naslovu htjelo iskazati širenje interesa proučavanja i upravo u tom smjeru postupnog odmaka od isključivo ekonomske i socijalne historije Braudel usmjerava povjesničare na proučavanje civilizacije i njezinih drugih fenomena. U tu svrhu Braudel je razgranao djelatnost Šeste sekcije na gotovo sve društvene znanosti s mnoštvom istraživačkih sekcija i predavača, među kojima su bili renomirani intelektualci poput Claudea Levy-Straussa ili Pierrea Bourdieua. Osim toga, Braudel je bio iznimno cijenjen predavač i

³² P. Milenković, *Škola Anala: ogledi o sociološkoj istoriografiji*, str. 70-86

popularizator „nove historije“, radio je na širenju njezinih ideja tako da je ona tijekom 1960-ih preuzela primat u francuskoj historiografiji i postala najutjecajnije struja u svjetskim razmjerima. Krajem 1960-ih Braudel se povukao s rukovodećih mjesta prepustivši ih svojim učenicima, mahom pripadnicima kasnije treće generacije, ali ostaje zaštitno lice pokreta sve do svoje smrti 1985. godine.³³

Na stvaralačkom planu Braudel se u kasnijoj fazi istakao najprije s trilogijom „Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća“ (*Civilisation materielle et capitalisme*), u kojoj se dotakao ekonomske historije u vremenu od 15. do 18. stoljeća kroz sličnu tripartitnu strukturu kakvu je imao u „Sredozemlju“. Ovaj spis izučava ekonomsku historiju kroz tri dimenzije, od kojih je ona polazna vezana za materijalnu civilizaciju, koja se u sferi trajanja uzima kao gotovo „nepokretna“ historija, na srednjem dijelu je sam ekonomski život, u kome se događaju polagane promjene, dok je na vrhuncu kapitalistički mehanizam gdje se ogledaju ubrzane izmjene odnosa.

Specifičan Braudellov pristup iskazao se, dakako, i kroz ovaj rad. Tako on u prvom svesku, gdje proučava materijalnu civilizaciju, nastoji ne ostati ograničen samo na poljoprivredu, trgovinu ili industriju, nego na mikrohistorijskoj razini daje pregled svakodnevnog života - odijevanja, prehrane, kulture stanovanja. Razlažući pojave karakteristične za ekonomske odnose ovog doba on se trudio izdići iz zatvorenih pregleda razvoja ekonomske historije i dati obuhvatnije problemske komparacije na globalnoj razini, na neki način spojiti historiju svakodnevnog života s većim i kompleksnijim kretanjima epohe. Upravo su prva dva sveska knjige vezana za svakodnevni život pojedinca u svjetlu ekonomskih odnosa i materijalne kulture važna i za još jedan iskorak u okviru „nove historije“, Braudel, naime, nije potencirao historiju mentaliteta, kao Febvre, nego je više usmjeren na izučavanje tema vezanih za samu materijalnu kulturu i navike čovjeka, zbog čega je ovo djelo utjecalo na daljnju izgradnju historijske antropologije.³⁴

Posebnu je buru rasprava pobudio treći dio „Materijalne civilizacije, ekonomije i kapitalizma“ vezan za sam razvoj kapitalizma. U njemu Braudel nastoji razdvojiti tržišnu privredu i kapitalizam, pri čemu bi kapitalizam predstavljao tržišnu nadgradnju, u kojoj bi, za razliku od tržišne privrede, gdje zdrava konkurencija i cirkulacija robe oblikuju ekonomska kretanja, dinamiku odnosa regulirala vrijednost razmijene i spletkarenje posjednika kapitala. Kroz sagledavanje povijesti kapitalizma on ne ostaje samo na iscrpnim analizama globalnih privrednih kretanja nego se trudi često pomoću zanimljivih oslikavanja perifernih skupina

³³ M. Gross, *Suvremena historiografija - Korijeni, postignuća, traganja*, str. 237-241

³⁴ P. Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, str. 43-38

poput Armenaca u osmanskoj državi ili Židova u Europi sugerirati kako su njihove uloge bile bitne za razvoj trgovine i uvesti čovjeka u zamršeni koloplet ekonomskog razvoja.³⁵ Živopisan stil oblikovanja djela ipak nije mogao nadomjestiti propuste u teorijskoj razradi. Braudel s pomiješanim utjecajima, ali i nastojanjem odmaka, od Marxa, ne uspijeva razviti dovoljno dobru razradu kapitalizma kojeg prije svega svodi na monopolizam i eksteritorijalnost. Posebno se kroz nedovoljnu razrađenu postavku o razlici tržišne privrede i kapitalizma, u koju je dosta projicirao od suvremenih kretanja multinacionalnog kapitalizma, ne stvara jaka argumentacija za obranu od mnogobrojnih kritika ekonomskih povjesničara i teoretičara. Uz očekivane kritike koje su se pojavljivale uz gotovo sva djela analista, ovo Braudelovo djelo ipak je proizvelo osjećaj da je Sredozemlje bilo prostor u kome se on bolje snalazio, a da je ova knjiga bila preširoka obuhvata.

Svoje posljednje djelo koje je trebalo nositi naslov „Identitet Francuske“ (*L'Identité de la France*) i trebalo se posvetiti cjelokupnoj francuskoj povijesti kroz četiri aspekta sagledavanja od kojih bi jedan bio geohistorijski, drugi demografski i ekonomski, treći vezan za državu i društvo, a četvrti dio bi se trebao pozabaviti globalnom i unutarnjom perspektivom Francuske kroz dugo trajanje. Braudel je knjigu tek djelomično sastavio i posthumno su objavljena prva dva, dovršena, dijela knjige koji su sadržavali karakteristično bogatstvo stila pisanja, težnju za totalitetom i slojevitošću, ali i dojmom da je djelo, s obzirom na posthumno objavljivanje, ipak ostalo neizbrušeno. Međutim, i ovo parcijalno izdanje moglo je poslužiti kao inspirativ kako analistima, tako i svim drugim povjesničarima. Zapravo, čitava golema Braudelova ostavština bila je ne samo doprinos pokretu Anala, nego i svjetskoj historiografiji. Sami analisti bili su svjesni Braudelove veličine i na njegovim osnovama su nastavili stvarati originalna djela, ali uz svjesnu želju da obogate, pa i izmjene, neke Braudelove postavke.³⁶

³⁵ Fernand Braudel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*, sv. 2 *Igra razmjene*, August Cesarec, Zagreb, 1992., str. 165-171

³⁶ P. Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, str. 48-53

3.2.3. Uspon serijalne historije

Iako je kroz 1950-e i 1960-e godine Braudel središnja figura Anala unutar njih sazrijevale su i druge ideje koje su se isprva u sjeni, a potom i sve očitije razvijale, da bi na kraju postale i najjača struja unutar pokreta. Takve ideje proizašle su iz želje da se napravi evolutivni pomak od Braudelova viđenje historije, koje su učenici prihvaćali i uvažavali, ali i smatrali da strukture mogu dati puno više prostora za izučavanje od onoga na kome je Braudel stao. Strukture se, iako na svakodnevnoj razini teško primjetne, ne moraju sagledavati u kontekstu gotovo nepokretnog vremena, nego ih možemo pratiti na način da skupljanjem relevantnih podataka proisteklih iz ljudske svakodnevice gradimo sliku razvoja same strukture što se najbolje može učiniti pomoću kvantitativnih metoda proučavanja.

Buđenje interesa za korištenje kvantitativnih metoda, kakve je koristio Labrousse, dalo je nov poticaj za proučavanjem ekonomske historije, ali i demografskih i socijalnih pojava. Način na koje se istraživanje najčešće provodilo uključivalo je analiziranje niza, serija homogenih jedinica podataka kroz dulje vremensko razdoblje zbog čega se ovaj vid historijskog istraživanja i naziva serijalna historija. Serijalna historija, služeći se podacima iz župnih matica, katastara, popisa stanovništva, oporuka, dolazi do podataka iz kojih uspijeva strukturirati problem, dok su se raniji povjesničari podacima služili kao pukim ilustrativnim elementom, ili se, pak, nakon njihova skupljanja nisu upuštali u izgradnju problemske osnove ovakvih pojava. Unatoč ovoj razlici, često se u potpuno istu ravan stavljaju kvantitativna i serijalna historija, pa je stoga potrebna napomena da serijalna historija označava svojevrsni viši stupanj kvantitativne historije, u smislu da ona iako bazirana na nizovima podataka do kojih se došlo kvantitativnom metodologijom uključuje i specifična tumačenja analista i time je složenija od obične kvantitativne historije koja se često svodila na puku retrospektivnu ekonometriju. Opet, ne treba brkati ni serijalnu historiju s kliometrijom koja se svodila na izgradnju matematičkih šablona za objašnjavanje historijskih problema.³⁷

Prvo značajno djelo koje potencira kvantitativne metode u istraživanju bilo je ono Pierrea Chaunua „Sevilla i Atlantik“ (*Séville et l'Atlantique (1504–1650)*), u kojemu autor istražuje transatlantsku trgovinu Španjolske, s naglaskom na Sevillu, i Novog svijeta u 16. stoljeću. Knjiga je inspirirana prvim Braudelovim kapitalnim djelom, što možemo uočiti u stavljanju Atlantika u ulogu Sredozemlja, ali za razliku od nje uključuje kvantitativne metode kroz čije rezultate autor nastoji podastrijeti svoje postavke. Chaunu ispituje kretanje količine i

³⁷ M. Gross, *Suvremena historiografija - Korijeni, postignuća, traganja*, str. 250-255

vrsta robe kojom se trguje ili fluktuaciju cijena pomoću kojih se objašnjavaju određeni ekonomski trendovi, razdoblja ekspanzije i opadanja trgovačke moći.

Osim na ekonomsku historiju, kvantitativne metode odrazile su se i na druge grane istraživanja, najprije na historijsku demografiju. Još je tijekom 1940-ih Louis Henri razradio metodu „rekonstrukcije obitelji“, gdje je s pomoću podataka skupljenih ponajprije iz župnih matica vezanih za rođenja, brakove i smrti, stvarao pročišćene statističke tablice iz kojih su se izučavala kompleksnija kretanja. Porast interesa za ovakvu vrstu iznalaženja i tumačenja podataka doprinijelo je da se početkom 1960-ih pokrene u okviru Šeste sekcije istraživanje pod nazivom „Demografija i društvo“ u nizu koga je izašlo nekoliko zanimljivih djela.

Upravo u okviru publikacija vezanih za ovaj projekt izašla je knjiga Pierrea Gouberta „Beauvis“ (*Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730*). Goubert u ovoj knjizi obrađuje grad Beauvais i njegovu okolinu, i na osnovu prikupljenih podataka izgrađuje ne samo kretanje stanovništva, nego iz dobivenih rezultata iščitava način života, suprotnosti među stanovništvom, ulogu religije. Knjiga je značajna jer je na mala vrata vratila regionalnu historiju nasuprot Braudelove totalne historije. Pisanje i istraživanje lokalne historije više nije značilo ograničiti se na događajna zbivanja već je na jedan nov način omogućilo sagledavanje i širih pojava putem uzimanja malog uzorka. Svojom studijom Goubert je pokrenuo trend pisanja regionalne historije iz čega se izrodilo nekoliko zapaženih djela u kojima se ujedinjuje spoj Braudelove strukture, Labrousseove konjunktura i serijalnog pristupa.³⁸

Na tragu ovakvog pisanja valja spomenuti i rane radove Emmanuela Le Roy Laduriea. Prije svega njegovu doktorsku studiju „Seljaci Languedoca“ (*Les paysans de Languedoc*) iz 1966. godine. Ovo djelo imalo je braudelovski doticaj za geohistoriju, ali je odstupalo od vremenskih razina strukture i konjunktura, vraćajući se kronološkom pristupu. Kronološki pristup koga uvodi Le Roy Ladurie očekivano nije standardan, on pod utjecajem učenja Anala razvija kroz svoje djelo razdoblja „velikog agrarnog ciklusa“ koja gradi na osnovu ekonomskih, demografskih, geohistorijskih i klimatskih pokazatelja do kojih dolazi kvantitativnim istraživanjem. Važnost ovog postupka sastojala se u odmaku ili, bolje rečeno, nadogradnji Braudelove vremenske paradigme koje će Le Roy Ladurie nastaviti razvijati i kroz svoj kasniji rad u okviru razdoblja treće generacije, gdje neće nastojati nadići samo Braudela nego i kvantitativne metode kojima je s početka davao bitnu ulogu, a to nadilaženje pokazalo se i kao jedna od rijetkih zajedničkih osobina svih pripadnika nove generacije.³⁹

³⁸ P. Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, str. 56-64

³⁹ Emmanuel Le Roy Ladurie, *The Peasants of Languedoc*, University of Illinois, Chicago, 1976., str. 289-312

3.3. Treća generacija

Za početak dominacije treće generacije obično se uzima 1968. kao godina prijeloma. Tada je urednička struktura časopisa primila mlađe kadrove, a Braudel je svoju aktivnost smanjio, da bi se 1972. godine povukao i sa čelnog mjesta Šeste sekcije koja je nekoliko godina kasnije pretvorena u Školu za visoke studije društvenih znanosti (*École des hautes études en sciences sociales*) s pravima sveučilišta. Iako su u ovom razdoblju popularnost pokreta i medijska eksponiranost bili na vrhuncu, uglavnom zaslugom minulog Braudelova rada, Pariz postupno prestaje bivati „prijestolnicom“ stvaranja „nove historije“ što je zasigurno bio od 1930-ih do sredine 1960-ih. Veliki je broj vanjskih suradnika, a moderne zapadne historiografije također su se otvorile ka temama koje su Anali popularizirali tako da se dosta značajnih djela pisalo izvan pokreta.⁴⁰

Za razliku od prve dvije generacije škole Anala, gdje možemo jasno izdvojiti glavne predstavnike, kod treće generacije se ne javlja niti jedna apsolutno dominantna ličnost. Ali, osim toga, ne možemo reći ni da se javlja jedan prevladavajući pravac, te je pojam fragmentarnosti ono što najbolje oslikava treću generaciju. Unutar same generacije javilo se više struja koje su nastojale ojačati pojedine segmente historijskog istraživanja i metodološke pristupe. Jasnije su se izdvojile tendencije za povratak „novoj historiji“ „očeva osnivača“, napose Febvreu i njegovoj historiji mentaliteta, zatim se javila struja koja i dalje nastoji razvijati jači kvantitativni pristup u okvirima kulturne, socijalne te historije religije, a tu su i nastavljači Braudelova rada, zagovornici povratka narativnoj i političkoj historiji, javlja se i historija marginalnih grupa. Ipak, ono što je najuočljiviji trend je antropološki obrat, odnosno želja za povratkom i produblivanjem proučavanja samog čovjeka i njegove svakodnevice, potenciranje mikrohistorije spram proučavanja velikih struktura, što je prvo rezultiralo u ranoj fazi treće generacije primatom serijalne historije „trećeg reda“ usmjerene na proučavanje antropoloških tema vezanih za materijalnu kulturu i društvene odnose, da bi se na kraju tematika u potpunosti okrenula duhovnom tj. mentalitetima iskoračivši time iz šireg kruga antropologije ka temama uže vezanim za etnologiju.

⁴⁰ P. Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, str. 65-67

3.3.1. Serijalna historija „trećeg reda“

Doba Braudelove dominacije izrodio je potrebu za povratkom starim uzorima - Labrousseau što se tiče metodologije i Febvreu što se tiče tematike. Taj povratak starim uzorima kroz drugu generaciju je vratio kvantitativne metode i socijalnu tematiku kao alternativni oblik stvaranja Braudelovom pristupu koji naglašava strukture, geohistoriju i totalnu historiju. Ali iako je uspon kvantitativnih metoda i serijalne historije pobudio posredno interes za regionalnu historiju, ekonomsku historiju i demografiju, kroz treću generaciju se uskoro javila potreba za proširivanjem prostora izučavanja prije svega u smjeru kulturne historije i historijske antropologije. Rani kvantitativno-serijalni pristup koji je prenamaglavao ekonomsku i demografsku historiju nije zadovoljavao mlađe snage budući da su osjećali da je braudelovski okvir sagledavanja bogatiji, a da stalno vezivanje za demografiju i ekonomiju ne pruža dovoljno tematske slobode. Stoga se odlučuju za izdizanje ovakvog pristupa „iz podruma na tavan“, stvaraju serijalnu historiju „trećeg reda“ koja bi se bavila kulturom i mentalitetima („tavan“), premošćujući tako ekonomsku historiju („podrum“) i socijalno-demografsku historiju („prizemlje“).

Prvo važnije djelo koje je stvoreno iz ovakve atmosfere zasićenja izašlo je upravo iz pera nekadašnjeg historijskog demografa Philippea Ariesa koji je od, za njega hermetične, historijske demografije napravio pomak ka izučavanju svijesti. Još početkom 1960-ih Aries izdaje djelo naslovljeno kao „Dijete i obiteljski život za Staroga poretka“ (*L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien regime*). Ova knjiga otvorila je temu percepcije djetinjstva u srednjovjekovlju s postavkom da se moderno shvaćanje djetinjstva razvilo tek u 17. stoljeću, a da se do tada dijete percipiralo kao vrstu životinje do otprilike sedme godine, a kasnije kao odraslog čovjeka.⁴¹ Drugi fenomen s kojim se pozabavio vezan je za izučavanje odnosa prema smrti što je okrunio jednako čitanim spisom „Eseji o historiji smrti na Zapadu“ (*Essais sur l'histoire de la mort en Occident*). Iako žestoko kritizirane od znanstvene zajednice knjige su bile vrlo popularne i inspirirale su niz povjesničara da se otvore ka nizu „egzotičnih“ tema kroz koje pokušavaju sagledati pitanje kolektivne svijesti i stavove društva o određenim fenomenima.

U 1970-ima u okviru serijalne historije „trećeg reda“ naročito je popularno istraživanje pismenosti i historije knjige. Uglavnom se pod vodstvom Francois Fureta vode ispitivanja koja na osnovu raznolikih izvora, od klasičnih popisa stanovništva do popisa pri novačenju vojnika, utvrđuju stupanj pismenosti stanovništva. Na osnovu prikupljenih podataka gradila se

⁴¹ Marijana Hameršak *Desetljeća Arieseve povijesti djetinjstva*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Vol. 36 No. 3, Zagreb, 2004., str. 1061-1078

regionalna i rodna struktura pismenosti iz čega su se dalje nastojali iščitavati širi društveni trendovi. Ova istraživanja potakla su i razvoj proučavanja historije knjige koja je umjesto književne historije istraživala proizvodnju, distribuciju i prodaju knjiga, kretanje čitalačkih navika publike i generalno odnos prema knjizi.

Važno djelo iz sfere kulturne historije je i spis Michela Vovellea „Barokna pobožnost i dekrizacijacija u Provansi“ (*Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle*). U ovoj knjizi Vovelle, nakon što je proučio više od 30000 oporuka, na osnovu dobivenih podataka pokušava utvrditi mišljenja, osjećaje i religioznost ispitanika i na temelju toga istražiti proces dekrizacijacije i sekularizacije u baroknom dobu. Iako je knjiga bazirana na nizovima provjerenih podataka sam Vovelle je bio svjestan mogućnosti grešaka na ovako masovnom istraživanju. Zato su mu mnogi od pripadnika treće generacije, iako otvoreni za pohvalu zanimljive teme, spočitavali pre naglašavanje kvantitativnosti koja se krajem 1970-ih, kada je ova knjiga izašla, počela odbacivati kao najbolji pristup u ime odmaka ka slobodnijem istraživanju duha.⁴²

3.3.2. Historija mentaliteta

Serijska historija „trećeg reda“ i njezino okretanje ka kulturnoj, antropološkoj, pa i psihološkoj tematici, mnogim predstavnicima treće generacije nije bila dovoljan razlog da prestanu s kritikom kvantitativnih metoda koje su, po njima, vodile „kompjuteriziranoj“ historiji. Daljnja težnja za proučavanjem duhovnog stvara unutar treće generacije potpunu preorijentaciju ka antropološkim, etnološkim i psihološkim temama koje su objedinjene u onome što se prepoznaje kao historija mentaliteta. Iako su glavni spisatelji historije mentaliteta tražili vraćanje duhovnom, može se reći da ni u vremenu Braudelove dominacije interes za pitanje mentaliteta nije bio potpuno ugašen, ali je svakako stavljen u drugu stranu. U 1960-im, kada dolazi do ponovnog buđenja zanimanja za kolektivnu psihologiju i mentalitete, traže se uzori u ranijem radu Febvrea, a važnu ulogu za popularizaciju do tad skrajnutih tema i za generalno promoviranje historije mentaliteta dao je Robert Mandrou.

Mandrou je, uz Braudela, u prvim poratnim godinama bio najbliži Febvreov suradnik i vrlo je poštovao njegove doprinose u oblasti izučavanja kolektivne svijesti i ponašanja društva. Nakon Braudelovog preuzimanja vođenja pokreta, zbog osobnih neslaganja s njim, Mandrou je do izražaja došao tek u trećoj generaciji i kao autor, i kao inspirator, piscima historije mentaliteta, ponajprije zahvaljujući djelu „Uvod u modernu Francusku“

⁴² P. Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, str. 69-78

(*Introduction à la France moderne*). Knjigu je Mandrou zajednički radio sa Febvreom i objavio ju je zbog smrti suradnika i učitelja tek početkom 1960-ih. U podnaslovu knjige je bilo naznačeno da je ona esej iz historijske psihologije, a tematizirala je odnos ranonovovjekovnog stanovništva prema pojavama kao što su zdravlje, osjećaji, međusobna komunikacija, pokušavši to sve objediniti u mentalitetu tadašnjeg društva.⁴³

Na polju historije mentaliteta svoje doprinos je dao i već spomenuti Emmanuel Le Roy Ladurie, koji postaje možda i najpoznatije ime treće generacije. Njegovo zasićenje kvantitativnim metodama osjetilo se u potrebi izgradnje čistije historijske antropologije koja bi se doticala kolektivnog duha izraženog u mentalitetima. Značajno je djelo Le Roy Laduriea „Montaillou, okcitansko selo“ (*Montaillou, village occitan*), u kojemu je on opisao naslovljeno pirinejsko selo i inkvizicijski postupak koji se tamo provodio nakon pojave katarstva. Knjiga je sastavljena od dva dijela od kojih se u prvom na braudelovski način opisuju materijalna kultura i fizičke odlike naselja, dok se kroz drugi dio slika portret naselja kroz njegove ljude opisujući međusobne socijalne odnose, odnos prema bogu, vremenu, seksualnosti, prirodi. Le Roy Ladurie na ovaj način želi ukazati da regionalna i mikrohistorija također mogu dobar uzorak za oslikavanje kompleksnije slike „duha epohe“.⁴⁴

Iako je treća generacija bila tematski raznolika moglo bi se ustvrditi da je tijekom 1970-ih historija mentaliteta postala moda u krugu pokreta. Istraživanje načina mišljenja, vjerovanja i emocionalnog reagiranja nekog pojedinca, kolektiva, naroda ili društva nije uvijek išlo u smjeru da se ispita totalitet duha nego se ponekad ograničavalo na mentalne sklopove društva vezane za, recimo, obiteljske odnose ili sferu religije. Andre Bensaon, primjerice, pod utjecajima psihoanalize istražuje mentalni sklop eksponiranih pojedinaca i odnos zajednice prema njima. U svojim esejima koji su doprinijeli razvoju psihohistorije Bensaon analizira tragične odnose ruskih vladara Ivana Groznog i Petra Velikog i njihovih sinova koje su usmrtili.⁴⁵ Drugi povremeni suradnik Anala, Jean Delumeau, svoja proučavanja mentaliteta veže za historiju religije često izučavajući fenomen straha, osjećaj grijeha, važnost pričesti, vjerovanja u vještice i đavola.⁴⁶ Iz ovakvog širenja interesa razvijala se želja za proučavanjem sudbina društvenih izopćenika i diskriminiranih zajednica što je od 1980-ih dalo zamaha na razvoju historije marginalnih grupa. Onako kako je to već Le Roy Ladurie pokušavao po regionalnom mikrohistorijskom principu utvrditi širu

⁴³ P. Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, str. 70

⁴⁴ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou: The Promised Land of Error*, Random House Inc., New York, 1979., str. VII.-XVII.

⁴⁵ P. Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, str. 70-71

⁴⁶ M. Bertoša, *Izazovi povijesnog zanata - lokalna povijest i sveopći modeli*, str. 297

sliku tako su se često preko izučavanja marginalaca pokušali utvrditi određeni kolektivni stavovi i predodžbe na kojima počiva čitav sustav društvenih vrijednosti i u tom pristupu najdalje su odmakli Jacques Le Goff i Georges Duby.

Georges Duby je najznačajniji po knjizi iz 1978. godine „Tri reda ili imaginarij feudalizma“ (*Les trois ordres ou L'imaginaire du féodalisme*), u kojoj razmatra duhovne i materijalne odnose između tri staleža - svećenstva, vitezova i seljaka, i predodžbe koje se razvijaju na osnovu ove podijele, a koje imaju značaj utoliko što su one ideologije vladajućih klasa toga vremena. Studija „Vitez, žena i svećenik. Ženidba u feudalnoj Francuskoj“ (*Le chevalier, la Femme et le Pretre: Le mariage dans la France feodale*), nastavak je djela iz 1978. godine u kome Duby nadalje razrađuje svoje viđenje ideologije i mentaliteta srednjovjekovlja putem analize skrivenog govora obrednih radnji koji prate ženidbu visokog staleža, s tezom da sakralizacija ženidbe postaje sredstvo utemeljenja ideoloških zamisli Crkve.⁴⁷

Jacques Le Goff, nasljednik Braudela na čelu Šeste sekcije, je u svojoj ranijoj fazi naročito bio zaokupljen kolektivnim imaginarnim, duhom srednjovjekovlja, vjerovanjima i praznovjerjima, da bi nešto kasnije svoje početne postavke nastojao produbiti i uključivanjem događajno-političke povijesti smatrajući da historija mentaliteta počesto odlazi u nepotrebne apstrakcije i da povratak događajnom ne mora nužno značiti i osiromašenje pristupa Anala izučavanju prošlosti. Ipak, Le Goff je, ponajprije, ostao prepoznatljiv kao vrsni istraživač historije mentaliteta i tu je najzapaženija njegova knjiga „Rođenje čistilišta“ (*La Naissance du purgatoire*) iz 1981. godine. Knjiga ispituje uvođenje pojma čistilišta u diskurs zapadnog, rimskog kršćanstva i odjek na svakodnevni život sva tri staleška reda. Le Goff tvrdi da je uvođenje čistilišta imalo dalekosežne posljedice na mentalni sklop srednjeg vijeka preko instrumentalizacije ovog pojma budući da se prostorno-vremenska kategorija vjerovanja proširila za značajan segment u kojem bi svatko, bez obzira na društveni status i bogatstvo, dobio posljednju priliku za spas duše.⁴⁸

⁴⁷ P. Milenković, *Škola Anala - ogleđi o sociološkoj istoriografiji*, str. 100-118

⁴⁸ Zdenka Janeković-Römer, *Na razmeđi ovog i onog svijeta: Prožimanje pojavnog i transcendentnog u dubrovačkim oporukama kasnoga srednjeg vijeka*, Otium: Časopis za povijest svakodnevice, Vol. 2 No. 3/4, Zagreb, 1995., str. 6-7

3.3.3. Povratak događajnog, narativnog i političkog

Načelo prve generacije za proučavanjem vidova zapostavljene historije te ono Braudela za totalnom historijom nije se unatoč svome određenju moglo odreći političke historije. Nje su se makar i ovlaš doticali i Bloch, i Febvre, i Braudel, pa i predstavnici historije mentaliteta. Ipak takvo doticanje političkoj historiji nije ostavilo prostora za neko ozbiljnije proučavanje pa se od kraja 1970-ih javila želja da se iznova otvore teme ove vrste.

Već je u prethodnom poglavlju naznačeno kako se Le Goff u svojoj kasnijoj fazi otvorio ka događajnoj historiji, a polemičkim tekstom iz 1985. godine u kojem se pita je li političko kraljeznica svake historije započeo je teorijsku raspravu za povratak događajnog, narativnog i političkog u krilo Anala.⁴⁹ I drugi istaknuti predstavnik historije mentaliteta Georges Duby dao je svoj obol povratku zapostavljene historije spisom "Bitka kod Buvina" (*Le dimanche de Bouvines*) o bici koja se odigrala 27. 7. 1284. godine. Spis ne ostaje samo na prikazu vojnog sraza nego ispituje i stavove o ratu i strahu koji se javlja kod sudionika, te se pozabavlja mitom koji se nakon bitke rađa o njoj, odnosno iskoračava iz „historije-priče“ u „historiju-problema.“⁵⁰ Upravo se iz širenja interesa dvojice najznačajnijih predstavnika historije mentaliteta može iščitati da su unutar pokreta sazrijevale želje da se „prevladani“ vid historije vrati kao atraktivna tema. Ovaj trend prvo se očitavao u oživljavanju narativnog i ako imamo u vidu poetiku Braudelova „Sredozemlja“ možemo reći da ovaj pristup nikad nije bio potpuno ni odbačen, niti da su se od njega predvodnici pokreta eksplicitno ograđivali. Jednostavno, narativno je palo u zapostavljen položaj zato što je bilo usko isprepletano s političkim i događajnim od koga se Braudel jasnije distancirao govoreći da su događaji samo vrh valova, a da povjesničar mora istraživati dubine.⁵¹

Iako su političko, a pogotovo događajno i narativno u bliskoj svezi, ne treba ih potpuno poistovjetiti jer se događajno vezuje samo za neko zbivanje, dok narativno ima širi kontekst i ono prije svega označava specifičan pristup prikazivanju, kako nekog karakterističnog zbivanja, tako i osobina pojedinca, ponašanja zajednice ili izgleda okoline u kojoj se radnja događanja odvija. Upravo zbog svojeg bogatstva mogućnosti prikaza predstavnici treće generacije vraćaju se narativnom, opet, naravno, s naslijeđem Anala tako da ne možemo govoriti o onom devetnaestostoljetnom „epskom“ narativnom nego o rafiniranom

⁴⁹ P. Milenković, *Škola Anala - ogledi o sociološkoj istoriografiji*, str. 119

⁵⁰ M. Bertoša, *Izazovi povijesnog zanata - lokalna povijest i sveopći modeli*, str. 284-285

⁵¹ Olivia Harris, *Braudel: Historical Time and the Horror of Discontinuity*, *History Workshop Journal*, Vol. 57 No. 1, Oxford, 2004, str. 164

narativnom koje je omogućavalo kvalitetnije prikaze mikrohistorijskih epizoda iz, posebice, regionalne historije koja je upravo satkana od materijala podatnog za narativan pristup.

Možemo ustvrditi da je već Le Roy Ladurieovo stvaralaštvo bilo obojeno dozom narativnog, a za to nam može posvjedočiti spis „Karneval u Romansu“ (*Le Carnaval de Romans*). Knjiga o krvavom događaju u gradu Romans na Poklade 1580. godine služi se jednim dijelom narativnom „tehnikom“ prikaza stanja u gradu oslikavajući atmosferu doba vjerskih sukoba i napetosti između obrtnika i seljaka s jedne strane, i viših slojeva stanovništva, s druge strane. Netrpeljivost se iskazala u krajnjem fizičkom obračunu sve u svjetlu praznične noći i na taj je način Le Roy Ladurie majstorski spojio naizgled beznačajni događaj, narativni pristup i problemsku historiju koja se u ovom djelu izražava kroz proučavanje kolektivne svijesti i podjela u društvu.

Povratak događajnog i narativnog značio je i skori povratak političke historije. Rad Mauricea Agulhona je u tom smislu naročito značajan. Prvo s knjigom „Republika i selo“ (*La République au village*) u kojoj je dan pregled ponašanja ljudi u revolucionarno vrijeme s prijelaza iz 18. u 19. stoljeće na osnovu koga se proučava razvijanje političke svijesti na razini života običnih pojedinaca. Agulhon je, potom, napisao slično djelo „Francuska u borbi“ (*Marianne au combat*) u kojem proučava simbolično mijenjanje slike o Republici - koja je u tekstu personificirana kao Marianne, u onodobnoj kulturi. Ali, iako rad Agulhona svjedoči da je produkcija djela s političkom tematikom postojala tijekom 1970-ih, a pojedina važna djela Vovella i Fureta okrenuta Francuskoj revoluciji, ili Marca Ferroa koji se okreće Prvom svjetskom ratu, da je postojala i tijekom 1980-ih, povratak ozbiljnijem proučavanju političkog bio je najdulje odgođen i može se reći da je politička historija potpunu afirmaciju dočekala tek u četvrtoj generaciji Anala.⁵²

⁵² P. Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, str. 79-91

3.4. Četvrta generacija

Kroz pregled stvaranja treće generacije Anala mogli smo uočiti da su se interesi škole širili gotovo u svim smjerovima i da nije postojao ni jedan apsolutno dominantni ni tematski, ni metodološki pristup. Na ovakvo oblikovanje interesa treće generacije utjecala su, dakako, društvena kretanja kroz 1970-e i 1980-e obojena upravo postmodernističkim šarenilom, pluralizmom i težnjom za „rasklimavanjem“ svih učenja koja bi se mogla označiti kao središnja i određujuća. Doba četvrte generacije, za koji se obično uzima razdoblje od kraja 1980-ih do danas, razdoblje je u kojem su ovakve smjernice razvoja doživjele vrhunac. Upravo zbog toga, a i razloga još trajućeg procesa oblikovanja, mnogi ovu generaciju i dalje ne izdvajaju kao posebnu. Kako god bilo, za utemeljenje četvrte generacije kao razvojne faze pokreta ima pregršt argumenta, prije svega jer četvrta generacija nije došla samo kao krajnji produkt ovakvih kretanja, nego ujedno, i kao odgovor na njih.

Upliv postmodernističkih tendencija raslojavanja u školu Anala, kao i širu francusku kulturu, bio je sasvim očekivan budući da bismo za domovinu teoretskog ishodišta postmoderne mogli uzeti baš Francusku, ako imamo u vidu imena François Lyotarda, Jacquesa Derridaea i Michela Foucaulta. Posebno je na historiografskom planu bitan utjecaj Foucaulta, ali su pri tome i Anali značajno utjecali na njegovo stvaranje, napose u njegovoj ranijoj fazi i on to sam nije skrivao. Razlog tome možda leži u činjenici da je Foucaultu upravo Braudel izašao u susret nakon što su mu svi odbili tiskati „Povijest ludila“ (*Folie et Déraison. Histoire de la folie à l'âge Classique*). Braudel je imao sluha za istraživanje ovakve orijentacije i omogućio je tiskanje ove knjige koja je kasnije Foucaultu donijela slavu. Bez obzira na početno prijateljstvo s Braudelom, Foucault je što se tiče utjecaja analista najviše bio prožet stvaralaštvom treće generacije i njihovim ekscentričnim istraživanjima. Ipak, u kasnijoj fazi Foucault ima sve jasniju distinkciju od Anala, posebno postajući oštriji prema braudelovskim percepcijama trajanja i totaliteta. Foucault, naime, ide ka dekonstrukciji historijske znanosti, među njima i one koju zastupaju analisti, jer se želi baviti lomovima i rezovima, a ne dugim trajanjem.⁵³

Dekonstrucija kao rasprostranjena društvena postmodernistička pojava ogledala se kod Anala u postupnom gubljenju identiteta koji je postajao sve nejasniji i razvodnjeniji, ma kako se pripadnici pokreta vezivali za „očeve osnivače“ i ostale uzore unutar škole. Stoga je četvrta generacija nastojala oživjeti duh i polet početnih Anala, ali i napraviti zaokret na

⁵³ P. Milenković, *Škola Anala - ogledi o sociološkoj istoriografiji*, str. 52-58

tematsko-metodološkom pristupu u smislu i njegova pročišćavanja i proširenja. S takvim stajalištima je istupilo nekoliko intelektualaca u šestom broju časopisa „Anali“ iz 1989. godine. Među zagovornicima preokreta istakla su se imena Rogera Chartiera, Bernarda Lepetita i Jacquesa Revela, koji su označivši situaciju kritičnom iznijeli ideje za reformu pokreta pa se stoga prosinački broj „Anala“ iz 1989. godine uzima kao kamen temeljac za ovu generaciju.

Bernard Lepetit najznačajniji je za ovakav iskorak i označava se kao usmjeritelj oblikovanja četvrte generacije koji je još nakon Braudelove smrti u nekoliko članaka u časopisu istupio sa željom za stvaranjem konsolidiranog pokreta koji bi uspio izaći iz razmrvljene i partikularitetne historije u čiju se paučinu pokret upleo tijekom treće generacije. Lepetit nastoji vratiti „historiografiji historiju“, odnosno proširiti područje proučavanja, prije svega u njega vraćajući političku historiju. Iako je naznačeno da je tijekom treće generacije postojala tendencija za povratkom događajnog, političkog i narativnog ona je bila rubna i nije se jasno artikulirala u samom vodstvu pokreta. Povratak ove sfere kao ravnopravnog segmenta izučavanja označio je da se tijekom četvrte generacije otvore dugo zapostavljane teme, što iz međunarodne povijesti koja je uvijek u tradiciji Anala bila u drugom planu, što iz samih epizoda francuske povijesti koje su raniji analisti držali neprivlačnim ili previše potenciranim.⁵⁴ Zanimljivo je tako uključivanje analista u raspravu oko dvjestogodišnjice Francuske revolucije, napose Fureta, koji još u svom spisu „Shvatiti Francusku revoluciju“ (*Penser la Révolution française*) u duhu lingvističkog obrata otvara teorijsku raspravu sagledavajući revoluciju iz perspektive historije-problema i dugog trajanja zaobilazeći događajne opise u želji da spozna sam pojam i značaj revolucije.⁵⁵

Ipak, povratak političke historije ne treba predimenzionirati, njen je položaj istupom četvrte generacije tek relaksiran i stavljen u ravan sa svima ostalima, a ne izdignut na pijedestal. Analisti se i dalje bave nizom šarolikih tema i stalno otkrivaju nove prostore za izučavanje. Lepetit je tako otvorio teme urbane povijesti, a tematika Anala u 1990-ima i 2000-im često se dotiče tema vezanih za genezu političke misli, vjersku povijest, povijest žena, ali i za, recimo, povijest industrije, obrazovanja, turizma, kriminala, slobodnog vremena ili buke. Analima je progresivnim nastojanjima četvrte generacije udahnuta nova kreativna energija i stoga 1994. godine Lepetit iznosi inicijativu za preimenovanje časopisa u „Anali: Historija,

⁵⁴ M. Bertoša, *Izazovi povijesnog zanata - lokalna povijest i sveopći modeli*, str. 389-392

⁵⁵ Michel Vovelle, *Historiografija o francuskoj revoluciji uoči dvjestogodišnjice*, Historijski zbornik, Zagreb, 1989., str. 299-310

društvene znanosti“ (*Annales: Histoire, Sciences Sociales*) što je potvrda nove koncepcije na kojoj je pokret Anala zaživio.⁵⁶

Tragična i iznenadna smrt Lepetita 1996. godine nije se ozbiljnije odrazila na zalaganja četvrte generacije, a novu, svojevrsnu ulogu glasnogovornika pokreta uzeo je Roger Chartier. Tendencije su se, napose, kretale u daljnjem izoštravanju kritike stajališta da ekonomski i socijalni odnosi imaju primat u izgradnji kulturne prakse, nego da su oni upravo polja kulturne prakse i zato ovoj tematici treba potpuno suprotno pristupiti. Roger Chartier tako smatra da pojave u kontekstu kulturne historije i simboličke antropologije treba težiti suštinski razumijevati pri tome osuđujući koncept serijalne historije, koja se koristi i u samoj historiji mentaliteta, gdje je zanimljiva samo brojnost ne i kvaliteta pojava, i na toj osnovi pravi odmak od tradicija treće generacije.⁵⁷

S današnje točke gledišta, možemo zaključiti da dovođenje u pitanje postojanja četvrte generacije, odnosno sagledavanje kao nastavka treće, nije snažno utemeljeno. Četvrta generacija odgovorila je na izazov vremena i vratila Anale na dobar kolosijek. A na koje odredište će „čtvrto-generacijska“ historija Anala stići ostaje da vidimo, jer dominacija njihove generacije još traje i tek bi pojava pete generacije na pravi način omogućila vrednovanje njihovih postignuća.

4. Utjecaji

Dajući kroz prethodna poglavlja pregled nastanka i razvoja škole Anala mogli smo na pojedinim mjestima uočiti njihove dodire i preklapanja ne samo s određenim pravcima unutar historijske znanosti, nego dodir i prožimanje i s drugim znanstvenim disciplinama. Upravo je ono što je imanentno obilježilo postojanje Anala stalna tendencija širenja interesa, preuzimanja novih okvira i tematike za izučavanje, ne libeći se pri tome ulaziti u područja drugih znanosti, a, s druge strane, niti u potpunosti odbacujući pozitivnu ostavštinu ostalih učenja unutar historiografije. Ali proces preuzimanja i usvajanja bio je obostran, kako su Anali primali utjecaje i ugrađivali u sebe korisne elemente za vlastito poboljšanje, tako su oni, također, svojim razvojem postupno postali uzor.

Pri tome je očekivano da su doprinosi Anala najveći na polju izgradnje, kako moderne svjetske historiografije, tako i niza nacionalnih historiografija. Međutim, utjecaji Anala mogu se uočiti i u nizu drugih, napose, društvenih i humanističkih znanosti. Često pozivanje u raspravama na školu Anala od strane sociologa, antropologa i niza društvenih teoretičara,

⁵⁶ P. Milenković, *Škola Anala - ogledi o sociološkoj istoriografiji*, str. 32

⁵⁷ Lynn Hunt, *Nova kulturna historija*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2001., str. 30-35

svjedoči da je ona postala najznamenitija struja u dvadesetostoljetnoj historiografskoj tradiciji.⁵⁸ Ta prepoznatljivost, iako potvrđuje utjecajnost i popularnost pokreta, često rezultira time da se Analima pripisuje podosta onoga što u njihova shvaćanja ne ulazi, što nije iznenađujuće budući da je škola Anala postala metafora čitave suvremene historiografije. Ipak, recepcija Anala i njegova prepoznatljivost kroz prvih nekoliko desetaka godina trajanja pokreta nije bila toliko izražena koliko se danas možda smatra. To je očekivano s obzirom na ukorijenjeno naslijeđe „starog režima“ i vrijeme potrebno za afirmaciju svake novine, ali unatoč tome potrebno je konstatirati da pojava Anala nije u prvi mah preokrenula tijek zbivanja i da nije bila jedina struja koja ja stvarala, ni modernu svjetsku, ni nacionalnu francusku, historiografiju.

4.1. Utjecaji Anala na francusku historiografiju

Doprinos Anala za francusku historiografiju 20. stoljeća je zasigurno nezaobilazan i ključan, ali iako je njihova dominacija neupitna, paušalno bi bilo reći da su oni jedina struja oko koje se oblikovala moderna francuska historiografija. Ipak, često se ovakve ocjene olako daju i to je jednim dijelom razumljivo, budući da su oni koji su stvarali mimo pokreta Anala dobivali manje prostora u javnosti, a njihove su se progresivne ideje i rezultati umnogome pripisivali najistaknutijoj struji.

S druge strane, javlja se problem kojim kriterijem nekoga ubrojiti u školu Anala, jer već je na samom početku rada naglašeno da Anale ne trebamo usko shvaćati kao školu ili pokret, koji ima svoje članstvo, pa ne možemo slijedom toga strogo govoriti ni o pripadnicima škole, nego samo o intelektualnoj zajednici koja prezentira određene ideje. Ovaj rad vodio se time da u analiste ubroji one koji su surađivali i objavljivali u časopisu, djelovali u okviru Šeste sekcije i javno sebe svrstavali u krug škole Anala. Naravno, da je to takvo određenje pripadnosti pokretu labavo i da su njime neki možebitni pripadnici pokreta izostavljeni, a neki kojima tamo nije mjesto i ubrojani. Strogo odvajati i razabirati članove pokreta možda i možemo pomoću nekog bolje razrađenog kriterija, ali korist od takvog čina ne bi bila naročita, jer je duh Anala baziran na slojevitosti i interdisciplinarnosti, na otvaranju i prihvaćanju novih poticaja pa sami analisti ne bi puno značaja pridavali tako formalističkim kategorijama. Bez obzira što bi većina analista bila fleksibilna po ovom pitanju i vjerojatno bi primila u svoje okrilje većinu onih koji su djelovali na rubu pokreta bilo bi nepravedno, ne prema Analima, nego prema sferama inog interesa spominjanih „rubnih“ povjesničara

⁵⁸ P. Milenković, *Škola Anala - ogledi o sociološkoj istoriografiji*, str. 166-176

označiti ih isključivo jednom odrednicom. Postajao je, naime, čitav niz značajnih povjesničara čiji se rad u potpunosti ili djelomično mogao pridodati stvaralaštvu tradicionalne, marksističke ili desno orijentirane historiografije, koje su djelovale pokraj ili sa školom Anala.

Tradicionalan odnos ka historiji u Francuskoj obojen pozitivističko-historicističkim naslijeđem bio je ravnopravna struja u nacionalnoj historiografiji sve do sredine 20. stoljeća. Važno je napomenuti da je škola Anala bila uglavnom vezana za razvijeni srednji vijek i rani novi vijek, u najširem obuhvatu srednji vijek i razdoblje do Francuske revolucije, uz tek poneku iznimku. Time je izostavila uvijek dosta proučavani stari vijek, a i u francuskoj historiji bitne događaje vezane za revolucionarna zbivanja i postrevolucionarno razdoblje. Tako je ogroman broj stručnjaka iz ovih oblasti bio neuključen u promjene koje je donosila paradigma „nove historije“ Anala. Tek se kroz drugu polovicu 20. stoljeća javlja interes kod poznatih francuskih antičara Jeana-Pierra Vernanta i Paula Veyna da na način terminologije i modusa istraživanja karakterističnih za analiste prouče političku korupciju u antici ili fenomen gladijatorskih igara.⁵⁹

Osim niza povjesničara koje Anali nisu privukli zbog zapostavljanja predmeta njihova izučavanja, postojao je tradicionalni krug povjesničara koji su odbijali novotarije na osnovama obrane stare koncepcije „zanata“. Treba, dakako, naglasiti da tradicionalisti sredine 20. stoljeća nisu isti kao oni iz 19. stoljeća i da su manje kruti te otvoreniji za prihvatanje određenih dopuna i poboljšanja „stare“ historije. U tom kontekstu zanimljivo je spomenuti Rolanda Mousniera koji je stvarao u doba prevlasti Braudela s kojim je imao niz neslaganja zbog kojih je bio i osobno nepoželjan u okviru pokreta Anala. Mousnier je bio profesor na Sorbonni, između koje je spram Praktične škole za visoke studije postojalo rivalstvo, i svoje radove je objavljivao u „Historijskoj reviji“. Bio je usmjeren na političku historiju, posebice na razmatranje seljačkih pobuna, potaknut željom da razvije alternativno sagledavanje te problematike nasuprot prevladavajućim marksističkim učenjima. Služio se Blochovim načinom kompariranja i obuhvaćao je u svoje radove pobune od Francuske, Rusije do Kine. Anali su žestoko kritizirali stvaralaštvo Mousniera kao relikat prevaziđene historije, a Mousnier je zadobio pozornost i čak razvio svoja istraživanja u suradnji s ranije spominjanim Labrousseom.⁶⁰

Labrousse je bio privržen marksističkim idejama, koliko i učenju Anala, pa ga stoga možemo označiti kao jednog od „rubnih“ analista, budući da je sam pokret sebe sagledavao

⁵⁹ P. Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, str. 98-99

⁶⁰ Isto, str. 59-61

kao postmarksistički. Takva orijentacija Labroussea nije Mousnieru, koji je bio desno orijentiran, smetala da s njim nađe zajednički jezik. Ova epizoda suradnje svjedoči o međusobnom utjecaju i prožimanju raznih struja. I Michel de Cherteau, isusovac, koga prije svega možemo doživljavati kao „neovisnog“ povjesničara religije sam je povremeno surađivao s nekima od članova pokreta na koje je možda presudno utjecao u smjeru stvaranja antropološkog obrata.⁶¹

Niz je drugih imena koji su bila unutar pokreta, na njegovom rubu ili su neovisno od njega stvarali djela prožeta ili historijom Anala ili nekom drugom „novom historijom“. Pobrojavati sva zanimljiva i značajna djela opet bi nas odvelo u faktografiju, a strogo razlučivanje na „ove“ ili „one“ utjecaje dovelo bi nas do besplodne klasifikacije. Namjera ovoga poglavlja je ukazati upravo da Anali nisu samo nastali nadahnjujući se različitim uzorima i pod raznolikim utjecajima nego da su se oni nadahnjivali, sukobljavali i razvijali i dalje pod pritiskom različitih struja, od njih ponešto preuzimajući, ali u krajnjoj liniji puno više na njih utječući. Povjesničari koji su sebe izuzimali od kruga Anala ipak su bili u manjoj ili većoj mjeri pod utjecajem istih tih Anala. Njihovo stvaralaštvo je bilo ili odgovor na ideje Anala ili se pod utjecajima njih transformiralo, a onda se često pretočilo u same koncepte koje su zagovarali Anali. Uslijed te prožimajuće i na koncu stapajuće veze stvaralaštvo „ostalih“ izvan Francuske iščitavalo se uglavnom kao pečat škole Anala.

4.2. Utjecaji Anala na inozemnu historiografiju

U vremenu prvog desetljeća postojanja Anala kada su urednici bili Febvre i Bloch, časopis je bio malo utjecajan izvan Francuske, štoviše, borio se „Historijskom revijom“ i Berrovom „Revijom historijske sinteze“ za opstanak na profesionalnom tržištu, ali postupno je uspio pridobiti simpatije uglednih zapadnih intelektualaca koji su širili riječ o njemu. Za to su na samim počecima bili zaslužni Henri Pirenne i Richard H. Tawney. Burna zbivanja i djelomično zapadanje u krizu tijekom rata kada je časopis dva puta promijenio ime, prvo 1942. godine postavši „Melanž-časopis za socijalnu historiju“ (*Melanges d'histoire sociale*), a potom i 1945. godine „Anali socijalne historije“ (*Annales d'histoire sociale*), svjedoče da, niti časopis, niti pokret, nisu još imali dovoljno snage i prepoznatljivosti.⁶² Tu snagu je svojim djelom razvio Braudel.

⁶¹ M. Gross, *Suvremena historiografija - Korijeni, postignuća, traganja*, str. 404-405

⁶² P. Milenković, *Škola Anala - ogledi o sociološkoj istoriografiji*, str. 32

U doba Braudelova angažmana časopis i pokret napravili su ključan korak u održanju i nadogradnji u svakom smislu, tako da se od 1950-ih godina osjeti utjecaj Anala na oblikovanje zapadne historiografije. Braudelovo „Sredozemlje“ je tu imalo najznačajniju ulogu i, kako je prirodno, ovo djelo je prvo privuklo pažnju sredozemnih zemalja. Španjolski prijevod javio se početkom 1953. godine, a talijanski nešto kasnije iste godine, i knjiga je ubrzo zadobila veliku pažnju stručne javnosti. Posebno se odjek osjetio u talijanskoj historiografiji pošto je na izradi „Sredozemlja“ sudjelovalo u konzultantskim i pomagačkim ulogama i nekoliko poznatih talijanskih povjesničara koji su kasnije uradili i spomenuti prijevod, a zainteresirani zauzimanjima Anala proširili su vijest o ovakvoj vrsti historijskog istraživanja tako da se kroz značajan dio djela vrsnih talijanskih povjesničara od 1950-ih godina naovamo osjeti utjecaj Braudela, među njima i na kapitalnu djelu „Povijest Italije“ (*Storia d'Italia*) Giulia Einaudia koji potencira termin dugog trajanja.

Za širenje ideja Anala u europskoj historiografiji izvan Francuske važna je poljska historiografija koja je bila prozor istočnoeuropskoj historiografiji za suvremena zbivanja na Zapadu. Nezanemariv dio poljskih intelektualca, pa tako i povjesničara, su još prije Drugog svjetskog rata ustaljeno odlazili na obrazovanje u Pariz gdje su se mogli upoznati s novim idejama i razvojem znanosti i prenijeti te trendove u domovinu. Upravo je to učinio Jan Rutkowski koji je čitajući i surađujući s Analima u 1930-ima odlučio sličan časopis osnovati i u Poljskoj time posijavši sjeme utjecaja Anala na ovom prostoru. Iza Drugog svjetskog rata, iako u skućenijim mogućnostima razvoja, utjecaji Anala su i dalje stizali budući da su njihova moderna kretanja išla ka preoblikovanju „starog režima“ i pri tome više ili manje koketirala s marksizmom pa su time bila i dozvoljiva „doza“ Zapada u zemljama „mekšeg“ socijalizma, a zanemarivo u SSSR-u. Posebno se u tom vremenu istakao rad Witolda Kule koji je proučavao ekonomske i zemljišne odnose u ranom novom vijeku i mentalitete toga vremena.⁶³

U kontekstu širenja utjecaja Anala na zemlje Srednje Europe možemo sagledati i hrvatsku historiografiju. U razdoblju prije 1960-ih glasovi o Analima bili su rijetki i proizvod pojedinačnog usputnog interesa, a domaćom historiografijom vladali su tradicionalni pristup i marksistički pristup, a ponajviše surogat ova dva. Promjenom klime u zemlji, a potom i otvaranjem ka inozemstvu, na prijelazu u 1960-e dolazi do jačeg zanimanja za kretanja na Zapadu, u ovom slučaju za tad najeksponiraniju francusku historiografiju. Treba naglasiti da je porast zanimanja bio pojedinačan i da je upravo zaslugom nekolicine, među kojom opet valja izdvojiti Mirjanu Gross, omogućeno saznavanje za ono što se događa u Francuskoj.

⁶³ P. Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, str. 94-95

Sama Gross je tijekom 1960-ih i 1970-ih prezentirala, a u ranoj fazi i propagirala, učenje škole Anala, zbog čega je nailazila na napade i otpor, s jedne strane kruga tradicionalnih povjesničara koji su s konzervativnih stajališta gledali da obrane tradicije devetnaestostoljetnog pristupa historiji, a s druge strane, dogmatskog marksističkog kruga koji ju je optuživao da zastupa „buržoaski strukturalizam“. Tijekom 1980-ih glas marksističkih povjesničara je bio sve slabiji, da bi u posljednjih dvadesetak godina potpuno utihnuo, dok se kritika tradicionalnih povjesničara, naravno, rafinirana, još može čuti. U razdoblju slabljenja kritike dolazi do osjetnijeg buđenja zanimanja za učenja Anala i to nailazi na odjek u pisanju mnogih povijesnih djela u okviru domaće historiografije.⁶⁴

Zanimljivo je, dakle, da se utjecaj Anala, izuzev Italije, brže širio u zemljama Istoka, nego u velikim zapadnim historiografijama. Njemačka historiografija je tek od 1970-ih šire otvorila vrata Analima, paralelno razvijajući donekle autohtoni koncept „historije društvene znanosti“.⁶⁵ Razlog ovako kasnom otvaranju s jedne strane ležao je u nemoći za odstranjenjem dugorastuće tradicionalno-historicističke produkcije, koja je svakako imala svog udjela u proizvođenju njemačke nesreće u prvoj polovici 20. stoljeća, ali ni usprkos toj traumi moderna se kretanja nisu mogla lako othrvati nacionalno opravdanoj historiji jer je ona praktično predstavljala cjelokupno značajno naslijeđe njemačke historiografije. S druge strane, nakon kataklizme koju je upravo proizvelo političko bilo je naivno vjerovati da se treba proučavati neka druga historija osim političko-događajne.

Na sličnoj osnovi je i britanska historiografija prihvatila Anale. Nakon Drugog svjetskog rata i razaranja svijeta priča o historiji koja bi trebala potencirati strukture i mentalitete je Britancima izgledala neozbiljno i smiješno. Skeptični prema moderniziranju francuskih historiofafa, oni su se držali tradicionalne empirističke britanske historiografije, a socijalna i ekonomska problematika koja se izučavala imala je slabe znanstvene domete i u velikoj mjeri je bila idealizirana. Zalaganjem časopisa „Prošlost i sadašnjost“ (*Past and present*) tek je od sredine 1960-ih, kada je ujedno prevedeno „Sredozemlje“ na engleski, došlo do upliva utjecaja Anala pod patronatom britanskih laburističko-marksističkih povjesničara.⁶⁶

Što se tiče sjevernoameričke historiografije, izuzimajući određene utjecaje na francuske povjesničare u Kanadi, historičari u SAD-u su se pokušali ograditi od utjecaja sa starog kontinenta, iako je njih nesumnjivo bilo. Povjesničari u SAD-u nakon Drugog svjetskog rata pokušavaju izgraditi koncept autohtone socijalne historije i pogotovo na

⁶⁴ M. Gross, *Suvremena historiografija - Korijeni, postignuća, traganja*, str. 10-18

⁶⁵ Georg Gerson Iggers, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Wesleyan University Press, Middletown, 2005., str. 65-78

⁶⁶ P. Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, str. 96-98

počecima toga projekta malo odaju priznanja analistima. Kasnije se slika mijenja pa mnogi ugledni socijalni historičari, antropolozi i sociolozi odaju priznaje Braudelu i pišu pod utjecajima treće generacije. Kliometričari se, opet, često kritički referiraju na Anale govoreći da su oni uzeli kvantitativne tehnike za proučavanje, ali da nisu razvili matematičke teorije da ih razrade tako da su analisti ustvari izdanak stare historije.⁶⁷

Puno je značajni utjecaj Anala u Latinskoj Americi, naročito u Brazilu gdje je Braudel u razmaku od 1935.-1937. godine radio kao profesor na sveučilištu u Sao Paulu. U drugoj polovici 20. stoljeća u Latinskoj Americi se piše velik broj radova koji razmatraju mentalitete, materijalnu kulturu, djetinjstvo, seksualnost, odnose s domorodačkim stanovništvom, a poznati su radovi Gilberta Freyea. Izvan Europe još utjecaje Anala možemo prepoznati u japanskoj historiografiji koja generalno dosta pridaje pažnje zapadnim kulturnim tokovima i otvorena je za njihove ideje.⁶⁸

Pri ovom pregledu još jednom treba imati u vidu da nisu Anali jedini donosili nove ideje i vizije za reformu historije. Troels F. Lund krajem 19. stoljeća sastavlja višetomni spis „Svakodnevn život u nordijskoj regiji“ (*Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede*) u kojem nastoji prikazati obični život u Danskoj i Norveškoj u 16. stoljeću dajući pregled prehrambenih navika, kulture stanovanja i odijevanja. Nizozemac Johan Huizinga, sam simpatizer Anala, poznat po knjizi „Jesen srednjeg vijeka“ (*Herfsttij der Middeleeuwen*), istaknuo se izučavanjem na polju historijske etnologije, psihologije i sociologije i dao je važan doprinos za nastanak kasnije kulturne historije.⁶⁹ Nijemac Norbert Elias još sredinom 20. stoljeća istražuje historiju tijela, odnosno promjenu odnosa spram viđenja i njegovanja ljudskog tijela. Niz ovakvih primjera je podugačak i bitno je da ni u kom slučaju ne ispustimo iz vida da su poticaji za širenjem historijskog istraživanja i redefinicijom same historije postojali, ali da je pokret Anala jedini imao snage da se u svjetskim razmjerima učini u ovom domenu prepoznatljivim i da su imena koja su djelovala u krugu ovoga pokreta bila jasan orijentir i inspirator progresivnim povjesničarima, ali i drugim znanstvenicima.⁷⁰

⁶⁷ M. Gross, *Suvremena historiografija - Korijeni, postignuća, traganja*, str. 304-321

⁶⁸ P. Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, str. 100-101

⁶⁹ P. Burke, *Što je kulturalna povijest?*, str. 50-55

⁷⁰ M. Gross, *Suvremena historiografija - Korijeni, postignuća, traganja*, str. 265

4.3. Utjecaji Anala na druge discipline

Odjek Anala bio je, dakle, iznimno rasprostranjen u većini historiografija, no stvaralaštvo Anala imalo je odjeka i na druge discipline što smo se letimično doticali i kroz ovaj rad. Značaj izvandisciplinarnog utjecaja Anala na polju, prije svega, društvenih i humanističkih znanosti važan je utoliko što se kroz taj utjecaj na neki način i historija obranila kao znanost i ponovno sebe utemeljila kao važno i referentno područje ljudskog istraživanja. Kada podcrtavamo ovu pojavu treba imati na umu da je u vremenu prijelaza u 20. stoljeće historija bila na riskantnom putu da se zaista pretvori u „služavku“ nekih od društvenih znanosti i tu ni historicističko utemeljenje historije kao znanosti ne bi očuvalo njen položaj budući da je sam pokret koji ju je poznanstvenio bio autističan prema njezinom preko potrebnom širem otvaranju. Tek je škola Anala sa svojom vizijom interdisciplinarnosti to učinila, očuvala je historiju i obogatila druge znanosti.

Interdisciplinarni historijski pristup preuzet od Berrove ideje sinteze, ali neslućeno razrađen i razvijen, uzrokovao je da od 1970-ih godina, ne samo u Francuskoj, nego i šire, možemo uočiti pedijatra koji čita Ariesa, folkloristu i etnologa kako lista Le Roy Laduriea ili arheologa kako proučava Braudela. Utjecaji Anala toliko su rasprostranjeni da ne bi danas bilo pretenciozno reći da ne postoji polje društvene ili humanističke znanosti gdje se ne bi mogli poslužiti rezultatima rada analista. Pa čak ni kod ostalih grana znanosti doprinosi Anala nisu beznačajni. Geografija je primjer za prirodnu znanost koja je u spoju s idejama analista produbila ne samo geohistoriju, nego i dala doprinos u proučavanju reljefa, klime, agrara. Ipak bi se, da ne širimo priču do prevelikih razmjera, trebalo dotaći posebnog utjecaja i odnosa historije, ili bolje rečeno „nove historije“, sa sociologijom i antropologijom koje su historiografiji predstavljale najbliže susjedstvo.

Najviše međusobnog doticaja historija Anala je imala sa sociologijom, pa se često i sama škola Anala označava kao sociološka historija. Za to ima više razloga, Bloch i Febvre čitavu su prvu generaciju sazdali na dirkemovskim osnovama, a glavni predstavnik pokreta tijekom druge generacije govorio je „da su sociologija i historija jedna te ista pustolovina duha, ne lice i naličje iste tkanine, nego sama ta tkanina“.⁷¹ Ipak, želja analista ni u kom slučaju nije išla ka tome da dokinu samostalnost historije u ime podređivanja sociologiji, nego su, ugledajući se na sociologiju, pokušavali izgraditi modernu historiju.

⁷¹ P. Milenković, *Škola Anala - ogledi o sociološkoj istoriografiji*, str. 31

Nagli razvoj sociologije u drugoj polovici 19. stoljeća tražio je odgovor historije kao znanosti budući da su često stavovi očeva sociologije bili da je historija samo pomoćna znanost sociologije. Mimo, često u literaturi prezentiranog rata za utemeljenje znanosti i borbe za granice proučavanja, analisti i njihovi idejni prethodnici i sociolozi ipak su radili prije svega s željom da obogate ljudsko znanje i mogućnosti izučavanja što su prije svega mogli pomoću interdisciplinarnog pristupa. Daleko od toga da teoretske rasprave nisu bila obilna prepiska, ali ponajprije u duhu suradnje i međusobnog obogaćivanja.

Upravo zahvaljujući „napadu“ sociologije, historiografija se otrgla i uskoro je sama sociologija počela da dosege škole Anala prihvaća i izučava. Od početne faze Anala za koju smo već rekli da je utemeljena na dubokim dirkemovskim utjecajima, i u kojoj su dopisnici časopisa bili najugledniji francuski sociolozi Maurice Halbwachs i Georges Friedmann, preko faze u kojoj je Georges Gurvitch na ravnopravnim osnovama dosta surađivao s Braudelom, u krajnjoj fazi odnosa sociologija je počela učiti od historije. Tako američki sociolog Immanuel Wallerstein, voditelj „Fernand Braudel Centra za Istraživanje Ekonomije, Historijskih Sustava i Civilizacija“ (*Fernand Braudel Center for the Study of Economies Historical Systems and Civilizations*), nadahnjujući se radom Braudela i analista upravo pokušava vratiti sociologiji žar kakav su Anali udahnuili historiji, čime je historija „vratila dug“ sociologiji za zasluge pri svom modernom utemeljenju.⁷²

Antropološki obrat u trećoj generaciji koji je u prvi plan stavio prvo proučavanje ljudske materijalne kulture i društvenih odnosa, a potom i mentaliteta usko je povezo Anale s antropologijom i posredno etnologijom. Sami analisti nisu povlačili razlikovnu crtu između ove dvije znanosti, najčešće svoje djelovanje povezujući sa sintagmom kulturna antropologija, dok pojedina tumačenja idu čak za tim da rad treće, pa i dijela četvrte, generacije označe kao retrospektivnu etnologiju. Ne ulazeći u raspravu povlačenja graničnih crta za pojedine znanosti ostaje ustvrditi da je treća generacija potpuno obilježena antropologijom/etnologijom i da su zbog toga ove znanosti primile dosta utjecaja od škole Anala. Isprva je sam Claude Levi-Strauss pokušao odijeliti rad povjesničara i antropologa istupajući protiv Braudelova smještanja historije u centar društvenih znanosti, da bi na kraju izrekao da „historija postaje antropološkom disciplinom, a antropologija historijskom“. Le Goff je, opet, jednom prilikom ustvrdio „da je rad uglednog antropologa Marcela Maussa za njegovu generaciju bio onaj kvasac kakav je prije pedeset godina, bio Durkheim za najbolje povjesničare između dva svjetska rata.“ Dakle, veze historije i antropologije, isto kao u slučaju sa sociologijom su

⁷² P. Burke, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, str. 103-105

duboke, jedino je razvojni tijek odnosa nešto drukčiji. Dok je historija isprva učila od sociologije, da bi danas sociologija učila od historije, kod antropologije je slučaj bio da je antropologija učila od historije, a da se onda tendencija obrnula. Toj tezi u prilog ide i brojnost strukovnih antropologa u trećoj i četvrtoj generaciji, od kojih su pojedini bili na čelu Školu za visoke studije društvenih znanosti.

„Koketiranje“ analista sa susjednim disciplinama ne treba shvatiti kao sklonost historije da se pretopi u neku od njih nego tretiranje tih disciplina kao pomoćnih u službi ambiciozno zamišljene totalne historije i prije svega produbljivanja ljudskog znanja. Interdisciplinarnost je bila pravi put za izgradnju suvremene historijske znanosti i stoga se škola Anala prvo otvorila sociologiji, geografiji i ekonomiji, potom demografiji, a zatim i antropologiji i etnologiji, te lingvistici. Izgrađujući ovim otvaranjem samu sebe historija je ostavila niz utjecaja na spomenute znanosti potvrđujući tako svoj značaj i korisnost.⁷³

⁷³ M. Bertoša, *Izazovi povijesnog zanata - lokalna povijest i sveopći modeli*, str. 297-304

5. Zaključak

Mišljenje da je škola Anala najpoznatiji i najvažniji pravac dvadesetostoljetne historiografije danas je prevladavajuće. Kroz prethodna poglavlja rada mogli smo sagledati razvojni pregled i ostaje nam na kraju dati završnu ocjenu i upitati se je li se uslijed eksponiranosti Anala već pojavio automatizam prema kome im se predvodnička uloga u startu pridaje ili je zbilja riječ o francuskoj historijskoj revoluciji kako je pojedini povjesničari doživljavaju.

Kroz skromni uvid u razvoj moderne svjetske i francuske historiografije imali smo prilike zagrebat i ispod površine i uvidjeti da ja postojao niz samostalnih i kreativnih povjesničara i u Francuskoj i širom svijeta koji su se ponekad bavili temama za koje se olako kaže da su ih Anali „otkrili“. I to ne samo u 20. stoljeću. Ogroman je popis povjesničara koji su se zalagali da se tematika povijesnog izučavanja proširi na svakodnevni život i malog čovjeka. Tek je nešto manji broj onih koji su se zalagali za izmjenu metodološkog pristupa, kao što je to, recimo, činio Berr. Pa čak su katedre i časopisi za ekonomsku i socijalnu historiju postojali u pojedinim dijelovima Europe u doba kad analisti „otkrivaju“ zapostavljena područja povijesti. Međutim, ta socijalna i ekonomska historija još uvijek su bile socijalna-politička historija i ekonomska-politička historija, a interes za svakodnevnu historiju bio je ukrasni privjesak, opet, političke historije. Anali su prvi otvorili problemski pristup sagledavanja, nepovratno time otvorivši put za zrelije i plodonosnije historijsko istraživanje, u spletu koga će se kasnije razvijati diskurs struktura, mentaliteta, totaliteta, upravo da bi se na što kvalitetniji način uhvatili u koštac s fenomenom izučavanog problema.

Posredno je ovaj istup donio i uvođenje interdisciplinarnosti jer se jedino kroz takvu vrstu istraživanja problem mogao slojevito razmatrati. Uvođenje interdisciplinarnosti značilo je i redefiniciju dotadašnje historijske znanosti. Znanosti koja je imala duboke tradicije na koje bi se pozivala, ali čije je istinsko utemeljenje bilo vrlo mlado. To utemeljenje nije bilo na pogrešnoj osnovi, historicizam je u duhu svoga vremena oblikovao ranu modernu historiografiju, ali ona se iz tog zagrljaja nije mogla neprimodno dugo istrgnuti. U ime svoje vizije znanstvenosti historicizam je, zajedno sa pobočnim pozitivističkim stremljenjima, bio spreman u svojoj kratkovidnosti postavljanja historije kao, zapravo, didaktičke discipline u službi nacije i države, žrtvovati njenu razvojnu sutrašnjicu. Ta stara historija svedena na kašu datuma, ličnosti i bitaka, morala se ne samo otvoriti ka proučavanju problema, nego je morala kapilarno raširiti svoje interese istraživanja u svim smjerovima, a jedino su Anali imali snage i

istrajnosti za provođenje tog koraka budući da za analiste nije bilo elitnih kultura ni tema proučavanja.

Uzdrmanje historicističke prevlasti označilo je promjenu tijeka razvoja suvremene historije, i mnogi se slažu da je to upravo najveći doprinos Anala, pogotovo ako se ima u vidu pozicija iz koje su oni to učinili. Vjerojatno bi na prijelazu u 20. stoljeće većina prognozirala da će u domovini rane moderne historiografije, domovini Lamprechta, Schmöllera i niza drugih važnih povjesničara i društvenih teoretičara, doći do progresivnog odmaka od historicizma. Ipak, kreativnu energiju nije izrodila njemačka historiografija nego pokret Anala, izdanak u tom trenutku „pobočne“ francuske historiografije, koji je svojim istupom promijenio tijek razvoja ove znanosti. Ako ova tvrdnja nedovoljno, ili možda čak pretenciozno, oslikava važnosti Anala možda je lakše uvjeriti se o njihovoj utjecajnosti mimo historiografije. Treba se prisjetiti odjeka Anala na sociologiju ili antropologiju i već ćemo shvatiti da teško da je i jedna druga historiografska škola imala i približno takav izvandisciplinarni odjek i odnos s drugim znanostima u kojem je vršila utjecaj, ali i kroz koga je ujedno i sama sebe obogaćivala.

Kroz prvu generaciju, škola Anala najviše se vezivala za ekonomiju i sociologiju, kroz drugu za geografiju i demografiju, kroz treću generaciju za psihologiju, antropologiju, etnologiju. Analisti su imali nepresušan izvor inspiracije što se tiče mogućnosti korištenja interdisciplinarnog pristupa, pa i prihvaćanja dobrih ideja unutar vlastitog historijskog prostora, poput „reciklaže“ regionalnog, političkog, događajnog i narativnog u trećoj i četvrtoj generaciji. Pojedine kritike usmjerene na ovakav vid fleksibilnosti govore da analisti nisu ništa drugo do pukih eklektičara što bi bilo deplasirano tvrditi imajući u vidu da je artikulacija preuzetih utjecaja u okviru Anala konstruktivna i iskoračujuća. Analisti su majstori kompiliranja dobrih ideja i to što su ih u nekoj mjeri preuzimali po uzoru na druge ni u kome slučaju ne umanjuje njihovu kreativnost.

Pojedinci bi, nadalje, ovakvo „svažarenje“ mogli okarakterizirati i kao nemoć da se razvije jedan jasan pravac uslijed čega se stvara stalno metodološko i tematsko lutanje pa je metodološko-tematski pluralizam ustvari izraz neprincipijelnosti i slaboutemeljnosti pokreta. U svakom slučaju, Anali nisu bili monolitni pravac, niti su sami sebe sagledavali tako. Težnja da ih se sagleda kao jedinstven pokret uglavnom je dolazila izvana od onih koji su željeli podvesti pod isti nazivnik sve njihove doprinose. Sami analisti su bili prije svega individualci, a u krug škole, osim rada u Šestoj sekciji, dopisništva u časopisu i međusobnih poznanstava, vezao ih je nevelik broj zajedničkih osobina. Jedna od tih osobina bila je upravo udaljavanje od teoretiziranja historije u kojoj mnogi vide slabost analista i nemoć za razvijanjem čvršće

osovine utemeljenosti. Uza svu potenciranu interdisciplinarnosti analisti su se rijetko zanimali za filozofiju povijesti, što je djelomično razumljivo jer su imali odbojnost prema filozofskom pristupu i teoriji faktora koji bi sve određivali prema univerzalnim principima. U tom kontekstu treba tumačiti i već više puta spominjanu nedorečenost terminološkog instrumentarija analista koja im je davala veliki manevarski prostor, što za komotnije stvaranje, što za obranu od kritičara pod izgovorom da ih krivo tumače.

Vidimo to i na primjeru Braudela koji se zalaže za proučavanje struktura i dugog trajanja, a svoje epohalno djelo ograničava na vremensko razdoblje od pedesetak godina, usto ga još počinjući s krajem vladavine Filipa II. umjesto početkom. Sve i da ostanemo na tome da su to greške forme, kako bi onda, primjerice, objašnjavali prvo redefinirano, a kasnije potpuno izokrenuto, Le Roy Ladurieovo poimanje struktura i dugog trajanja. Neograničenom slobodnom stvaranja unutar Anala koja se ogleda u neprestanoj mogućnosti obogaćivanja i produbljivanja dostignutog koncepta istraživanja ili stalnim pobijanjem prethodnika? Možda je još plastičniji primjer postavke totalne historije koja se svodila u tematskoj praksi Anala, do gotovo četvrte generacije, na manje-više francusku srednjovjekovnu povijest. Iako se totalni koncept odnosio prije svega na sveobuhvatnost izučavanog problema, pa je i lokalni događaj mogao biti „totalnohistorijski“, od pokreta koji je kao svojevrsnu krilaticu uzeo upravo „totalnu historiju“ očekivalo bi se malo ambicioznije širenje interesa proučavanja.

Usporednim navođenjem doprinosa i slabosti stvaralačke baštine Anala i samog pristupa historiji možemo reći da je njihova pojava revolucionarna i neponovljiva, da je zahvaljujući analistima došlo do prevlađivanja historicističke historije, tematskog oslobađanja, metodološke raznovrsnosti, interdisciplinarnog dijaloga, preporoda historiografije koja je postala zanimljiva, čitljiva i intrigantna sa svojim otkrićima. Oni rigorozniji bi opet mogli reći da „nova historija“ Anala odavno nije nova, ako je to uopće ikad i bila, da je ona galimatijas stavova izgrađenih od pabirčenja utjecaja njihovih idejnih prethodnika, pokret neselektivan u izabiranju metoda i pristupa, a selektivan u tematici, nezasluženo uzdignut i slavljjen. Kako god bilo, ostaje konstatirati da bez pokreta Anala modernu historiografiju ne možemo razumijevati. Od kasnih 1920-ih do 1950-ih u kojima se pokret izborio za opstojnost u borbi sa starim poretkom, preko braudelova doba koji ga je svojim stvaralaštvom doveo do kreativnog vrhunca, te razdoblja kasnih 1960-ih, 1970-ih i 1980-ih u kojima pokret doživljava bujanje razvijajući koncepte serijalne i mentalitetske historije, ali i dozu otuđenja, koju dokida još uvijek aktualna četvrta generacija time pokazujući da škola Anala još nije istrošena i da ona nije samo simbol reforme historije, nego da još stvara djela koja su važna za globalnu historiografiju.

6. Popis literature:

1. Bertoša, Miroslav, *Izazovi povijesnog zanata - lokalna povijest i sveopći modeli*, Antibarbarus, Zagreb, 2002.
2. Bloch, Marc, *Apologija historije ili zanat povjesničara*, Srednja Europa, Zagreb, 2008.
3. Bloch, Marc, *Feudalno društvo*, Golden marketing, Zagreb, 2001.
4. Bloch, Marc, Febvre, Lucien, *À nos lecteurs*, Annales d'histoire économique et sociale, Vol. 1 No. 1, Strasbourg, 1929.
5. Braudel, Fernand, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, sv. 1, Antibarbarus, Zagreb, 1997.
6. Braudel, Fernand, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*, sv. 2 *Igra razmjene*, August Cesarec, Zagreb, 1992.
7. Brumfitt, John Henry, *Voltaire: Historian*, Oxford University Press, Oxford, 1970.
8. Burke, Peter, *Što je kulturalna povijest?*, Antibarbarus, Zagreb, 2006.
9. Burke, Peter, *The French historical revolution: The Annales School, 1929-89*, Polity Press, Cambridge, 1990.
10. Febvre, Lucien, *Le problème de l'incroyance au XVI. siècle - La religion de Rabelais*, Éditions Albin Michel, Paris, 1947.
11. Gooch, George Peabody, *History and Historians in the Nineteenth Century*, Longman's, New York, 1913.
12. Gross Mirjana, *Suvremena historiografija - Korijeni, postignuća, traganja*, Novi Liber, Zagreb, 1996.
13. Hameršak, Marijana, *Desetljeća Ariesove povijesti djetinjstva*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Vol. 36 No. 3, Zagreb, 2004.
14. Harris, Olivia, *Braudel: Historical Time and the Horror of Discontinuity*, History Workshop Journal, Vol. 57 No. 1, Oxford, 2004.
15. Hexter, Jack, *Fernand Braudel and the Monde Braudellien*, The Journal of Modern History, Vol. 44 No. 4, Chicago, 1972.
16. Hunt, Lynn, *Nova kulturna historija*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2001.
17. Iggers, Georg Gerson, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Wesleyan University Press, Middletown, 2005.

18. Janeković-Römer, Zdenka, *Na razmeđi ovog i onog svijeta: Prožimanje pojavnog i transcendentnog u dubrovačkim oporukama kasnoga srednjeg vijeka*, Otium: Časopis za povijest svakodnevice, Vol. 2 No. 3/4, Zagreb, 1995.
19. Langlois, Charles-Victor, Seignobos, Charles, *Introduction aux études historiques*, Editions Kimé, Paris, 1992.
20. Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Montaillou: The Promised Land of Error*, Random House Inc, New York, 1979.
21. Le Roy Ladurie, Emmanuel, *The Peasants of Languedoc*, University of Illinois, Chicago, 1976.
22. Milenković, Pavle, *Škola Anala: ogledi o sociološkoj istoriografiji*, Stylos, Novi Sad, 2004.
23. Pirenne, Henri, *Economic and Social History of Medieval Europe*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1937.
24. Tackett, Timothy, *La Grande Peur et le complot aristocratique sous la Révolution française*, Annales historiques de la Révolution française, Vol. 96 No. 1, Paris, 2004.
25. Vovelle, Michel, *Historiografija o francuskoj revoluciji uoči dvjestogodišnjice*, Historijski zbornik, Zagreb, 1989.